

Konkurransen og litteraturpolitisk regulering i Europa: Erfaringer med europeiske fast- og friprissystemer for omsetning av bøker i utvalgte land.

Innspill til Menon Economics i forbindelse med utredning av unntaket fra konkurranseloven § 10 for samarbeid ved omsetning av bøker.

© Helge Rønning

© Tore Slaatta

Sammendrag

1. Denne studien tar for seg bokmarkedet primært i Sverige, Danmark og Tyskland, men med et sideblikk på situasjonen i Nederland og Tyskland. Vi har også i noen sammenhenger trukket inn Storbritannia.

2. Forholdene i disse landene er svært ulike. Vi har særlig sett på hvordan markedet for bøker er regulert på. I Sverige har de hatt fri pris på bøker siden 1970, i Danmark siden 2011. I Tyskland har de en boklov som dekker alle bøker inkludert e-bøker, men som ikke omfatter lydbøker. Den setter i prinsippet fast pris for atten måneder, med muligheter for forlengelse. Det er ikke forutsatt noen rabatter. I Nederland er det en boklov som bare omfatter trykte publikasjoner, ikke elektroniske. Prisen gjelder ett år, men forlagene kan etter å ha meldt det til medietilsynet senke prisen etter 6 måneder. Frankrike har den mest omfattende bokloven som gjelder alle bokliknende publikasjoner, inkludert i prinsippet lydbøker for 2 år. Den har også strenge regler for rabatt på maksimum 5 prosent.

3. Vi har også sett på andre litteraturpolitiske virkemidler, så som moms for bøker. Alle landene med unntak av Danmark har redusert moms på bøker. Kulturpolitisk begrunnet litteraturstøtte varierer imidlertid mye fra land til land. Dette gjelder f.eks. bibliotekvesenet, hvorledes bibliotekvederlag og andre kopi-vederlagsordninger fordeles og forfatterorganisasjonenes roller. Det er derfor vanskelig å trekke noen sammenlignende konklusjoner på dette feltet.

4. Ut fra de undersøkelsene vi har foretatt later det til at det er betydelig konsentrasjonstendenser i alle landene med friprisregier, både på forlagssiden og når det gjelder bokhandlere. I friprislandene Danmark og Sverige er det to dominerende forlagsgrupper som er i sterk konkurranse, men der Gyldendal er dominerende, særlig på grunn av dominansen i læremiddelsmarkedet. Det samme gjelder Sverige, men der forholdene på læremiddelmarkedet er helt annerledes enn i Danmark. Vi har også kastet et blikk på Storbritannia, hvor konsentrasjonen i forleggeriet er markant. Både i Danmark og Sverige foregår heftig konkurranse om lydbokmarkedet, med sterke internasjonale aktører som er involvert i alle sider av bokbransjen. Bokhandlerkjedene er også rimelig sterk konsentrert i

begge land, særlig i Sverige, der det også er et betydelig krysseierskap. I fastprislandene er det også konsentrasjon med noen dominerende aktører på forlagssiden – men i Tyskland og Nederland er de største vitenskaps- og undervisningsforlag. Ellers er det med unntak av én stor aktør i alle tre fastprisland, flere jamstore og betydelige forlagsgrupper som er i sterk konkurranse seg imellom. I alle de tre landene med fastpris er det flere store bokhandlerkjeder, men også mange uavhengige bokhandlere som spiller en betydelig kulturell rolle i sine lokalsamfunn.

5. Produksjonen av titler og opplag har sunket noe i alle land fram til 2019 da det tok seg opp. Tendensen er imidlertid at det blir forholdet mellom titler og opplag går i retning av at opplag for hver enkelt bok blir mindre, mens titteltallet holder seg høyere. Papirbøker er det dominerende produktet i alle land, men produksjonen av elektroniske publikasjoner er tiltakende særlig i læremiddelsmarkedet. Dette betyr imidlertid ikke at salget av elektroniske publikasjoner er særlig omfattende, med unntak av Sverige og Storbritannia utgjør det maksimum 25 prosent av markedet, inkludert strømming. Omsetningen har steget fra 2020 og framover etter å ha sunket noe fram til det. Det er ingen dramatiske forskjeller mellom fast- og fripris markeder. Det markedssegmentet det har vært vanskeligst å vurdere gjelder læremidler både for skoleverket og høyere utdanning der statistikkene er svært motstridende og usammenliknbare. I noen land – f.eks. i Danmark og Tyskland er det opp til den enkelte skole og lærer å avgjøre hvilke bøker som skal brukes. Distribusjonen er dermed ikke sentralisert, men foregår gjennom lokale bokhandlere. Markedet for høyere utdanning er utsatt for flere utfordringer blant annet knyttet til innføringen av open access og det er oppstått større usikkerhet om lønnsomhet i denne delen av bransjen fremover, også i Tyskland.

6. Antallet fysiske bokhandlere per innbygger er klart lavest i friprisland, mest dramatisk i Storbritannia, men også i Sverige. Antall bokhandlere synker også i fastprislandene, men mye langsommere enn i friprislandene. Omsetningen gjennom nettbokhandlere er også mye større i friprislandene, noe som skyldes at nettbokhandlene gjerne tilbyr svært lave priser på bestselgere. Dette er blitt påpekt i flere sammenhenger i svensk debatt. Den samme gjelder salg gjennom supermarkeder, hvis rolle imidlertid synes å reduseres til fordel for digitalt videresalg.

7. Det er en tendens til at lesing som aktivitet synker i alle land. Det å lese bøker utsettes for sterk konkurranse fra en rekke andre elektroniske tilbud, særlig strømming av tv, musikk, podcaster og lydbøker. Ut fra våre studier, virker det som om nedgangen er særlig dramatisk i Sverige. Lytting på lydbøker er stigende i alle markeder. Det kan reises spørsmål om å høre lydbøker, er det samme som å lese en bok, eller om det er snakk om to medietyper.

8. VI har forsøkt å se på opplysninger om prisutviklingen i de ulike markedene. Her er det flere utfordringer. Statistikkene er lite sammenliknbare – ikke fra samme år (periode), gjelder ulike boktyper og genrer, og gjelder ulike distribusjonsledd. Vi har ikke funnet noen statistikk over priser på bestselgere. Ut fra det vi har hatt adgang til er det ikke mulig å hevde at konkurranse på pris (altså fripris) fører til lavere gjennomsnittlige bokpriser. Dette er også konklusjonen i en stor studie som ble gjennomført for den tyske bransjeforeningen i Tyskland i 2019. Det later til at det er andre forhold enn fast eller fri pris som avgjør prissetting på den enkelte bok, selv der hvor formatet er tilnærmet likt, f.eks. når det gjelder pocketbøker. E-bøker er i gjennomsnitt billigere enn papirbøker. Prisen i lydbokmarkedet er det umulig å si noe om, da strømmetjenestene varierer disse med en lang rekke ulike tilbud og rabatter.

Innholdsfortegnelse

<i>Sammendrag</i>	2
1. Innledende refleksjoner over oppdraget	7
<i>Noen metodologiske refleksjoner</i>	8
<i>Rapporten videre</i>	10
2. Fast- og friprisregimene i Sverige, Danmark og Tyskland	12
<i>Danmark</i>	12
<i>Sverige</i>	14
<i>Tyskland</i>	14
<i>Oppsummering, kapittel 2</i>	17
3. Øvrige litteraturpolitiske virkemidler	18
<i>Danmark</i>	18
<i>Sverige</i>	20
<i>Tyskland</i>	20
4 Forlagsstrukturer og generell konkurransesituasjon	22
<i>Danmark</i>	22
<i>Sverige</i>	23
<i>Tyskland</i>	24
5. Produksjon, omsetning og salg	26
<i>Danmark</i>	26
<i>Sverige</i>	26
<i>Tyskland</i>	27
6. Distribusjon og fysiske bokhandlere	29
<i>Danmark</i>	29
<i>Sverige</i>	30
<i>Tyskland</i>	32
7. Lesing og lytterutvikling pr. 2020	35
<i>Danmark</i>	35
<i>Sverige</i>	36
<i>Tyskland</i>	38
8. Situasjonen i andre land: Frankrike og Nederland	40
<i>Frankrike</i>	40

<i>Nederland</i>	42
9. Priser i markedene	45
10. Kontrasterende analyse vedrørende fast- og friprisregulering	49
<i>Direkte virkninger av fast- og friprisregimene</i>	54
<i>Konsentrasjon i produksjonsleddet</i>	55
<i>Digital utvikling</i>	56

1. Innledende refleksjoner over oppdraget

Rapporten svarer på oppdraget i Kulturdepartementets utlysning og punktet om å

"[...] se hen til internasjonale utredninger om tilsvarende tema, og herunder gi en sammenligning av den norske bokbransjen med den svenske, danske og tyske bokbransjen med hensyn til den litteraturpolitiske måloppnåelsen som ligger til grunn for reguleringen av norsk bokbransje."

Formuleringen gjentas i Menons tilbud til Kulturdepartementet, hvor det også nevnes at det kan bli "[...] nødvendig også å kaste et blikk på andre europeiske land med små språk, f.eks. Nederland". Rapporten gjør dette ved å tilveiebringe en *kontrasterende analyse* av de utvalgte lands bokbransjer med tanke på hvordan litteraturpolitiske målsetninger samvirker med konkurransemessige hensyn. Spesielt trekkes forhold rundt prisregulering inn, og hvordan utviklingen på strømmemarkedet utfordrer bokbransjene og de litteraturpolitiske regimene i de ulike land. Rapporten er dermed ment å styrke Menons vurderinger av flere av punktene som er spesifisert i Kulturdepartementets utlysning, om blant annet;

"[...] hvordan maktstrukturene i bokbransjen påvirker nyetablering, innovasjon og konkurranseforhold"

"[...] hvordan de litteraturpolitiske målsetningene kan nås i størst mulig grad, samtidig som de konkurransemessige skadevirkningene blir minst mulig"

"[...] hvordan forbrukernes interesser i form av utvalg, kvalitet, tilgjengelighet og pris skal ivaretas", og til sist

"[...] de litteraturpolitiske og konkurransemessige konsekvensene av frivillig fastpris og økt mulighet til å gi rabatter".

Rapporten er ment som underlagsmateriale for Menon, og er ikke ment for videre publisering i sin nåværende form.

Noen metodologiske refleksjoner

1) Det er grunnleggende heuristiske utfordringer implisitt i oppdraget som handler om det er mulig å overføre av erfaringer fra andre lands reguleringsregimer til Norge. Rapporten legger vekt på å få fram hvordan de markedene og litteraturpolitiske regimene vi studerer, både er like og forskjellige. Vi skal se på hvordan konkurransesituasjon og reguleringsregime henger sammen, og spesielt hvordan den digitale utviklingen og digitale formater virker inn på denne sammenhengen. Det at et land har fastprisregulering eller ikke, er ett av mange kjennetegn for hvordan bokbransjen og litteraturpolitikken er strukturert. Vi vet i utgangspunktet ikke hvor viktig denne ene forskjellen er for forskjellene i landenes øvrige situasjon, f.eks. med tanke på hvordan konkurranseforholdene er strukturert og hvordan litteraturpolitikken som helhet, virker i de ulike landene. Andre ting kan være viktigere, eller vel så viktige som prisregulering, og hvordan fastprisregulering vil virke i Norge kan være annerledes enn hvordan en tilsvarende ordning vil virke (eller ville ha virket) i Sverige, Danmark, Tyskland, Frankrike eller Nederland.

2) For i det hele tatt å kunne sammenligne må vi gjøre noen forenklinger og antakelser, f.eks. om at de litteraturpolitiske målene er omtrent de samme i de landene vi sammenligner, og at de økonomiske og politiske aktørene handler relativt likt, uansett hvilket land de har sin forankring til. Så er det også andre ting, som f.eks. gjelder størrelsen på markedene, språkområdets sammenfall med markedsgrenser, om nasjonale forlag også er internasjonale aktører, og om det er utenlandske eiere i de nasjonale markedene, mm., som vil avgjøre hva og hvordan erfaringer med reguleringsregimer kan sammenlignes. En viktig observasjon er f.eks. at Bonnier, Storytel og Egmont alle er sterkt til stede i alle de tre skandinaviske landene.

3) Det ligger implisitt i oppdraget fra Kulturdepartementet at konkurransesituasjonen *nå*, på grunn av at utvikling av digitale formater muliggjør dynamikk og endring i konkurransesituasjonen. For det første framgår det av utlysningen at denne dynamikken generelt er ønsket, men at de litteraturpolitiske konsekvensene er uklare. Man vet ikke, men antar, at dynamikk og endringer i konkurransesituasjonen blir begrenset og påvirket negativt av fastprisreguleringer, og det er derfor man ønsker å vurdere nyanser i fastprisreguleringen (de foreslåtte modellene). Dersom det dermed kan sannsynliggjøres at overgang til fri pris eller en formatbetinget fastpris vil redusere fastpris-reguleringens mulige *negative* virkning på konkurransesituasjonen, vil utredningen gi beslutningsgrunnlag for endring av forskriften.

Men denne underforståtte antakelsen kan være gal og føre til at man ikke i tilstrekkelig grad utreder hvordan konkurransesituasjonen *nå*, i takt med formatenes substitusjon i salg, tittelproduksjon og omsetning, muliggjør stor grad av dynamikk og endring. For eksempel skjer det en forskyvning av konkurransen i markedet nå, i retning av strømming, som klart domineres av Bonnier, Storytel og Egmont i Skandinavia. Denne forskyvningen kan øke snarere enn svekke betydningen av fastprisregulerings *positive* effekter, enten ved at den bare beholdes som den er, og derfor ikke omfatter strømming, eller ved at regulering av digitale formater (e-bok og strømming) trekkes inn i eksisterende fastprisregulering (f.eks. ved en ny boklov som inkluderer strømming). At en styrket regulering kan bidra til enda bedre oppnåelse av litteraturpolitiske målsetninger, uten at konkurransesituasjonen blir vesentlig endret eller svekket, kan uansett ikke utelukkes. En situasjon der de litteraturpolitiske gevinstene av fastpris generelt er større enn ulempene mht. begrenset konkurranse, gjør ytterligere fleksibilitet eller avslutning av fastprisregimet i Norge, mindre attraktivt.

4) At fastprisreguleringen påvirker konkurranse negativt, både før nye digitale formater, og etter, og kanskje spesielt etter, slik at digitale mediers og det frie markedets "naturlige" evner til å realisere velferdsgoder (litteraturpolitiske mål), blir hindret, bør med andre ord ikke tas for gitt. Heller ikke må det legges til grunn at konkurranse er lokal, i og med at markeder er ulikt eksponert for internasjonale aktørers dominans og innflytelse.

5) Det kan også føre galt av sted om man på forhånd antar at fripris handler om forbrukerens mulighet til å lese den samme litteraturen som i dag, bare til lavere pris. Fysiske og digitale bøker og bokhandlere er i følge ny tysk forskning ikke automatisk substituerbare, og realiserer litteraturpolitiske mål på vesentlig forskjellige måter. Selv om det fra et bransjeøkonomisk synspunkt kan være bra at flere strømmer bøker, kan det også være en svekkelse av lesing som litteraturpolitisk mål at man ikke lenger leser, men lytter til innholdet. Innholdet er ikke "det samme", og bøker i ulike formater har likhetstrekk, men også unike kvaliteter. Det er et spørsmål om det ikke her er tale om ulike medier – parallell til bok som trykt medium og framføring som opplesning i radio. Som allerede nevnt, er konkurranse i lydbokmarkedet også først og fremst en kamp mellom "de store", som på sikt vil føre til konsentrasjon i produksjonsleddet og en ny organisering av vertikal integrasjon på digitale plattformer. Makt i strømmemarkedet kan utnyttes til å gjøre store endringer i det øvrige forleggeriet, knyttet f.eks. til fysiske bøker og bokhandlerkjeder og nettbokhandlere.

6) Implisitte premisser for vårt arbeid er som tidligere nevnt, at de litteraturpolitiske målsetningene som stort sett ligger fast, har felles trekk i europeiske land, men er dog ulike. De kan beskrives relativt klart, og de litteraturpolitiske virkemidlene de ulike landene rår over, er stort sett de samme. Dessuten antas at de kan formes slik at nye digitale formater kan innlemmes og reguleres slik at også de bidrar til de litteraturpolitiske målene. Politikeres og regulerende myndigheters forståelse og fokus varierer fra land til land. I og med at statistikken i mange land er hentet inn fra bransjeorganisasjoner, varierer også kvaliteten og metodene som er i bruk. Der det er dominerende forlag som leder forleggerforeninger, kan man få mistanke om at statistikken ofte skjuler, vel så mye som åpner, for innsyn i bransjen som helhet.

Rapporten videre

Vårt arbeid har først og fremst vært rettet mot å fremskaffe overblikk over de andre landene i henhold til oppdraget. En fullstendig, forskningsbasert, sammenlignende analyse mellom Sverige, Danmark og Norge er ønskelig, men ikke mulig innenfor rammene av dette oppdraget. I stedet gjør vi en punktvis, kontrasterende analyse, der vi søker å få fram hovedtrekk i den danske og svenske bokbransjen som er vesentlig annerledes enn tilsvarende hovedtrekk i Norge.

Fokus for rapporten videre er følgende spørsmål:

Hvordan er prisregulering tatt i bruk historisk i de ulike markedene, og hvilke andre litteraturpolitiske virkemidler er tatt i bruk?

Hvordan er markedet (konkurransen) strukturert (lik/ulik) og hvordan har digitalisering, kommersialisering og globalisering slått ut, i de aktuelle landene?

Spesielt hvordan påvirker nye digitale formater den eksisterende konkurransesituasjonen i bokbransjen generelt, og for trykket bok og fysisk bokhandel spesielt?

Hvordan ser utviklingen i markedene og bransjene ut om vi sammenligner med de norske, litteraturpolitiske målsetningene?

Mot slutten kaster vi også et blikk på situasjonen i Frankrike og Nederland og gjør en kontrasterende oppsummering av rapportens kapitler.

Kapittelinnholdet videre følger punktene under, og har avsnitt for alle de tre hovedlandene på hvert punkt:

- 2) Prisregulering og friprisregimer
- 3) Øvrige litteraturpolitiske virkemidler
- 4) Forlagsstrukturer og generell konkurransesituasjon
- 5) Omsetning, salg og prisutvikling
- 6) Lesing og lytterutvikling
- 7) Distribusjon og fysiske bokhandlere
- 8) Situasjonen i Frankrike og Nederland
- 9) Priser i markedene
- 10) Kontrasterende analyse

2. Fast- og friprisregimene i Sverige, Danmark og Tyskland¹

Vi kommenterer her friprisordningenes innføring i Sverige og Danmark og bokloven i Tyskland. I tilknytning til de enkelte landene presenterer vi også resultater fra eventuell forskning på de litteraturpolitiske virkningene av henholdsvis oppløsning av fastpris (Sverige og Danmark), og overgang fra bransjeavtale til boklov i Tyskland.

Danmark

Danmark innførte fripris på bøker i 2010, og siden 1.1.2011 har det ikke vært tillatt med prisregulerende tiltak i det danske bokmarkedet. Bransjeavtaler om fastpris fantes helt tilbake til 1830² men fra 2001 var bransjen bare delvis regulert, fordi danske forlag ikke lenger hadde en *plikt* til å sette fastpris, men en *rett* til det. I 2001 opphevet man bokhandlernes enerett til salg av bøker og fra 1.1.2005 kunne et forlag bare ha 10 prosent av sine nye titler med fast pris og en fastprisperiode i utgivelsesåret pluss fem måneder. Danmark var i denne perioden altså bare et delvis regulert bokmarked.³ Situasjonen ble stadig mer ustabil og gikk i retning av et friprissystem. Konkurrencestyrelsen gjennomførte en evaluering av det danske bokmarkedet i Konkurrenceredegørelsen 2010. Her hevdet de at:

Liberaliseringen af det danske bogmarked synes ikke at have skadet de kulturpolitiske hensyn. Tværtimod er der flere, som køber bøger, og der er tegn på, at befolkningsgrupper, som ikke tidligere har købt bøger, også er begyndt at købe dem.⁴

Det ble henvist til at salgstatistikk fra danske forlag viste en stigende tendens i boksalget fra 2001 til 2007. Boksalget steg, og det var en vekst i antallet utsalgssteder. Det meste av denne veksten var imidlertid i supermarkeder og internettbokhandlere.⁵ Ifølge rapporten var dette positivt fordi en større andel av dem med lav inntekt og lav utdanning hadde begynt å kjøpe bøker. Antallet utgitte skjønnlitterære titler steg også relativt jevnt fra 2003 til 2007, med et lite fall til 2008 og en liten stigning til 2009.⁶ Når det gjaldt faglitteraturen, viste rapporten at

¹ Vi viser til vår utredning for Kulturdepartementet i 2012. Rønning, Helge og Slaatta, Tore et al. *Til bokas pris*. Tilgjengelig på <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/utredning-om-litteraturpolitiske-virkemi/id672677/> (sist besøkt 06.09.2021)

² Federation of European Publishers (2008): *European countries with fixed book price schemes*. August 2008.

³ Fredriksen, Terje (2006): *Bok og marked. En komparativ rapport*. Kulturudvalget KUU alm. del. Bilag 116.

⁴ Konkurrencestyrelsen: *Kokurrenceredegørelse*. Juni 2010.

⁵ *ibid.* s. 95. Spesielt så det ut til at hastigheten i omsetning økte: ”Supermarkedernes automatiske varelageroptimering betyder, at bøgerne har en omsætnings hastighed, som er større end boghandlernes”.

⁶ Også det norske Konkurransetilsynet konkluderte i rapporter om bokmarkedet fra denne tiden (2004, 2006 og 2008) med at liberalisering av bokmarkedet neppe ville ha negative konsekvenser for omsetningen av litteratur,

antallet utgitte titler steg fra 2003 til 2005, men så falt kraftig fram til 2008, hvor det igjen steg noe. Det danske bogutvalget mente Internett var årsaken.⁷ I sin rapport fra 2007/08 skrev utvalget:

Det kan ikke ud fra statistikken ses, om liberaliseringen har haft indfyldelse på faldet i antallet af udgivelser” (s. 7). Generelt ga dette utvalget få konklusjoner – ”Udvalget har drøftet konsekvensen af henholdsvis faste priser og en momssats på 25 pct. på bøger uden at nå til en konklusion” (s. 13).⁸

Også utvalget som i 2006 leverte rapporten *Det danske bogmarked 2001-2005. Rapport med anbefalinger fra udvalget vedrørende fremtidens danske bogmarked* til Kulturministeriet var splittet i sin vurdering av effekten av liberalisering på bokmarkedet. Utvalget delte seg i tre, hvorav fem av medlemmene konkluderte med at de ikke fant det sannsynlig at antall bokutsalgssteder ville falle som en følge av en liberalisering, og at et liberalisert prissystem derfor ikke ville forringe adgang til å kjøpe bøker, heller ikke i tynt befolkede områder. To av medlemmene i utvalget anbefalte at liberaliseringen skulle foregå gradvis slik at forleggere og bokhandlere fikk tid til å omstille seg. Og endelig konkluderte tre av medlemmene med at

(...) den skærpede priskonkurrence fra og mellom supermarkeder og bokhandlerkæder, der vil følge af en fuldstændig prisliberalisering af bogmarkedet, vil medføre, at prisen kun vil falde på bestsellere, mens prisen på det øvrige boksoriment vil bevare status quo eller stige (s. 29).

De argumenterte for at liberalisering spesielt ville ramme spesialbokhandlere i griskrendte strøk, og at prisen på bestselgere vil synke, noe som ville gå ut over det generelle tilbudet i bokhandlene.

Det foreligger ingen dedikert konsekvensanalyse eller komparativ analyse av virkningene av den danske friprisen, men det litteraturpolitiske overvåkingsorganet (nå Bogpanelet) gir ut årlige rapporter der de kommenterer foreliggende statistikk og utvikling i det danske bokmarkedet. Det har vært forsøkt å mobilisere for en gjeninnføring av fastprisen i Danmark, men de store forlagene Egmont, Gyldendal og Politiken virker fornøyd med situasjonen.⁹

hverken mht. antall bøker solgt eller bredden i tilbudet. Løyland, Knut og Ringstad, Vidar (2011) "Fixed or free book process: are hybrid systems superior?" *International Journal of Cultural Policy*, nr. 1. 1-17.

⁷ Styrelsen for bibliotek og medier (2008): *Rapport fra bogutvalget 2007-2008*. (s. 7).

⁸ Ibid.

⁹ Se f.eks. <https://bok365.no/artikkel/veksler-fysiske-kroner-til-digitale-ore/> (sist besøkt 03.09. 2021)

Sverige

Etter at Bruttoprisforbudet ble innført i 1953, som del av ”lagen om motverkande av konkurransbegrænsning innoim næringslivet”, fikk den svenske bokbransjen ved flere tilfeller innvilget unntak fra loven. Dette skjedde fordi man anså at et bredt tilbud av litteratur hadde en kulturell egenverdi, og at faste priser var nødvendige for å sikre dette. I 1965 ville imidlertid ikke Næringsfrihetsrådet lenger gi slike dispensasjoner, og bokbransjen fikk en femårig overgangsperiode, fram til 1. april 1970, til å omstille seg til fri pris på bøker. Det ble argumentert med at dette ville lede til lavere priser på bøker og en mer dynamisk utvikling med kraftigere rasjonaliseringer i bransjen.¹⁰ Fra 1970 gikk den svenske bokbransjen over til frivillige abonnementsavtaler mellom Bokförläggareföreningen og Bokhandlareföreningen. Dette innebar at forlag som var medlemmer av Bokförläggareföreningen, skulle sende ett eksemplar av hver nye utgivelse til bokhandlere som var medlem av Bokhandlareföreningen. Bokhandelen var på sin side pliktig til å motta boka og lagerføre den mot at de fikk en god rabatt. For ytterligere eksemplarer, gjaldt normal rabatt. I 1970 ble videre bruttoprisene erstattet av cirkapriser. Dette var priser som bokhandlere og andre bokselgere hadde rett til å avvike fra. I 1993 ble det imidlertid innført en ny og strengere konkurranselov i Sverige, noe som ikke ga rom for dispensasjon for bransjer som forvalter kulturelle eller allmenne verdier og goder. Etter dette har det vært helt fri konkurranse i det svenske bokmarkedet.¹¹

Det foreligger ingen konsekvensanalyse eller komparativ, svensk analyse av virkningene av den svenske friprisen.

Tyskland

Det tyske bokmarkedet er regulert av en boklov¹² som første gang ble vedtatt i 2002. Loven er senere blitt endret flere ganger, blant annet på grunnlag av teknologiske utviklinger, så som framveksten av e-bøker. Siste gang i november 2020. Loven overtok for det som var en praksis som hadde eksistert siden 1888 med diverse endringer særlig etter 1945 med en avtalefestet fastprisordning. Loven er presis og kortfattet. Hensikten med loven slås fast i dens første paragraf:¹³

¹⁰ SOU 1997:141 *Boken i tiden*. Kulturdepartementet. (s. 57-9).

¹¹ Ibid.

¹² <http://www.gesetze-im-internet.de/buchprg/BJNR344810002.html> (sist besøkt 10.08.2021)

¹³ Loven tjener til å beskytte bøker som kulturgode. Å fastsette bindende priser ved salg til slutt kunder sikrer at et bredt spektrum av bøker er tilgjengelig. Samtidig sikrer loven at dette tilbudet er tilgjengelig for allmennheten gjennom å sikre at det eksisterer et bredt tilbud av bøker. Samtidig sikrer loven at dette tilbudet er tilgjengelig for allmennheten ved å sørge for at det finnes et stort antall utsalgssteder.

Das Gesetz dient dem Schutz des Kulturgutes Buch. Die Festsetzung verbindlicher Preise beim Verkauf an Letztabnehmer sichert den Erhalt eines breiten Buchangebots. Das Gesetz gewährleistet zugleich, dass dieses Angebot für eine breite Öffentlichkeit zugänglich ist, indem es die Existenz einer großen Zahl von Verkaufsstellen fördert.

Det er to hovedpunkter i loven. Det første angår hvilke typer utgivelser den omfatter, og det er behandlet i paragraf 2. Det andre dreier seg om hvor lenge fastprisen gjelder og det behandles i paragraf 8. Ifølge loven omfatter fastprisen alle former for utgivelser som kan betraktes som bokutgivelser. Det vil også si elektroniske bøker og «[...] bei Würdigung der Gesamtumstände als überwiegend verlags- oder buchhandelstypisch anzusehen [...]».¹⁴ Denne bestemmelsen omfatter imidlertid ikke lydbøker. Det andre hovedpunktet angår bindingstidens lengde. Ifølge loven er den fastsatt til 18 måneder, med forlengelse om intet annet bestemmes. «(1) Verleger und Importeure sind berechtigt, durch Veröffentlichung in geeigneter Weise die Preisbindung für Buchausgaben aufzuheben, deren erstes Erscheinen länger als 18 Monate zurückliegt.»¹⁵

Professor Andreas Fuchs ved Universität Osnabrück¹⁶ har utredet hvordan den tyske bokloven forholder seg til EUs handelsrettsregler. Han har blant fastslått at EU domstolen har avgjort at det å beskytte bøker som et kulturgode og dermed som et tiltak som er i allmennhetens interesse, kan rettferdiggjøre begrensinger den frie flyt av og prissetting på varer, under forutsetning at dette medfører positive virkninger som vid spredning og utbud av bøker som del av hva et kulturelt mangfold innebærer.

Videre har professor Fuchs argumentert med at den tyske bokloven med faste priser ikke svekker den praktiske virkningen av de europeiske konkurransereglene. Den faller ikke inn under noen av sakargumentene som EU-domstolen anerkjenner i dens såkalte "effet utile". Den innebærer ikke et brudd på konkurransereglene, fordi de positive effektene av faste priser for markedet og forbrukere kompenserer for de negative effektene av å eliminere "produktintern" priskonkurranse på detaljnivå. Lovfestede faste bokpriser medfører andre effektivitetsgevinster (f.eks. bidrag til å opprettholde en omfattende bokhandelsstruktur,

¹⁴ [...] vurdert ut fra allmenne omstendigheter som er å betrakte som hovedsakelig typiske for et forlag eller en bokhandel [...]

¹⁵ (1) Utgivere og importører har rett til å oppheve den faste prisen for bokutgivelser passende måte, om den første utgaven kom ut var for mer enn 18 måneder siden.

¹⁶ Se: Fuchs, Andreas (2019) *Die Vereinbarkeit der gesetzlichen Buchpreisbindung in Deutschland mit dem europäischen Wirtschaftsrecht*. Kernergebnisse des Rechtsgutachtens im Auftrag des Börsenvereins des Deutschen Buchhandels <https://www.boersenverein.de/beratung-service/recht/buchpreisbindung/warum-brauchen-buecher-feste-preise/> (Sist besøkt 12.08.2021)

økende etterspørsel og salg av bøker, forbedring av tjenestetilbudet, lavere gjennomsnittlig prisnivå på bøker, reduksjon av transaksjonskostnader, bedre markedstilgang for små forlag og ukjente forfattere). I tillegg er ikke konkurransen fraværende; snarere er det fortsatt intens konkurranse mellom forlag og bokhandlere, f.eks. om service (råd, design og presentasjon av produktserier, salgsfremmende arrangementer som forfatteropptredener og diskusjoner, gode bestillings- og distribusjonstjenester).

Som en del av det samme forskningsprosjektet der professor Fuchs utredet de juridiske aspektene ved den tyske bokloven, arbeidet en forskningsgruppe under ledelse av professor Georg Götz ved Justus Liebig Universität i Giessen med de økonomiske omstendighetene rundt den tyske bokloven. Funnene til denne forskningsgruppen ble lagt fram på flere seminarer i 2019.¹⁷ Datagrunnlaget for prosjektet var svært omfattende og tok blant annet for seg sammenligninger med land som hadde frie bokpriser – Storbritannia og Sveits og andre land med både fastpris og friprisordninger. Prosjektet bygde videre på statistiske analyser, med grunnlag fra databaser Media Control Metis i Tyskland, og Nielsen Bookscan i Storbritannia; bibliografiske opplysninger fra Verzeichnis Lieferbarer Bücher (VLB). Prosjektet samlet data fra ulike panelundersøkelser med bokkonsumenter. Det så på bestselgeroversikter, osv.

Prosjektet satte seg fore å svare på følgende forskningsspørsmål: 1. Bidrar fastprisordninger til utbredelse av bøker, 2. Har faste bokpriser en etterprøvbar virkning på det kulturelle mangfold, 3. Er bøker billigere i land med eller uten faste bokpriser. Under disse hovedspørsmålene var det en rekke underordnede problemstillinger.

Resultatene av forskningsprosjektet kan oppsummeres i forhold til blant annet spørsmålet om hvordan forholdet er mellom antallet bokhandlere i friprisland og fastprisland – dvs. Tysland og Storbritannia. Etter at fastprisen på bøker ble avskaffet i Storbritannia gjennom opphevelsen av The Net Book Agreement i 1997, falt antallet uavhengige bokhandler med rundt 12 prosent mellom 1995 og 2001. I Tyskland var det i samme periode bare en nedgang på 3 prosent i antall bokhandlere. I Storbritannia ble det totale antall bokhandlere halvert i

¹⁷ Se blant annet Georg Götz, Daniel Herold, Jan Thomas Schäfer & Phil Adrian Klotz (2019) *Ergebnisse Forschungsprojekt Buchpreisbindung an der JLU Gießen* <https://www.boersenverein.de/beratung-service/recht/buchpreisbindung/war> (sist besøkt 12.08.2021), og <https://buchmarkt.de/meldungen/neue-studien-belegen-buchpreisbindung-ist-garant-fuer-qualitaet-und-vielfalt/> (sist besøkt 12.08. 2021)

perioden 1995 til 2016 – det gikk fra 1.894 til 907. Men også i Tyskland har antall bokhandlere falt. I 2000 var det 7.600 og i 2018 fantes det 4.500. Likevel er antall bokhandlere per innbygger betydelig høyere i Tyskland enn i Storbritannia.

Oppsummering, kapittel 2

I dag, 20 år etter innføringen av fripris er det ingen diskusjon hverken i Danmark eller Sverige om å regulere bokpriser eller konkurranseforholdene i bokbransjen, slik det synes å være i Norge, gitt departementets utredningsønsker. Politisk antas det ikke å være mulig å innføre prisregulering, hverken som boklov eller avtale i de to landene. Fripris antas, spesielt av økonomer, å fremme konkurranse, øke tilgjengelighet og redusere pris, og dermed å oppfylle litteraturpolitiske mål, særlig knyttet til tilgjengelighet og lesing. Den ene utredningen som finnes på norsk, som ble gjort i forbindelse med forarbeidet til bokloven i 2012. Oslo Economics sammenlignet de skandinaviske landene mht. gjennomsnittspriser og fant at prisutviklingen i de nordiske landene var nær identisk, uavhengig av reguleringsregime. De store forskjellene mellom Norge og de andre Skandinaviske landene gikk på andre ting, som utviklingen i distribusjonsmarkedet, spesielt mht. nedgangen i fysiske bokhandlere og i konsentrasjonstendenser i forlagsbransjen.

I Tyskland har det vært en debatt om fastprisordningen for skolebøker og undervisningsmateriale, ikke fordi det råder noen tvil om at skolebøker er underlagt boklovens bestemmelser, men fordi anbud på store anskaffelser krever ifølge EUs anbuksregelverk at alle anbud på over 214.000 € må lyses ut i hele EU området. Dette har den tyske bokbransjeforeningen (Der Börsenverein) tatt opp fordi den mener at dette er i strid med boklovens bestemmelser om fastpris. Der Börsenverein mener at såkalte blokkinnkjøp av mange bøker, bestående av ulike titler, ikke nødvendigvis faller inn under EUs bestemmelser på dette området, for det er hver enkelt tittel som utgjør enheten. Det er altså ikke *ett* innkjøp, men innkjøp av et sortiment av mange ulike skolebøker, det er snakk om. Dette er et spørsmål som må avklares på europeisk nivå.¹⁸

¹⁸ <https://www.boersenverein.de/beratung-service/recht/vergaberecht-schulbuchgeschaef/> (sist besøkt 13.08. 2021). Se særlig utredningen «Vergabe von Schulbuchlieferaufträgen in Deutschland Problem der Ausschreibungspflicht» som det finnes lenke til på denne nettsiden.

3. Øvrige litteraturpolitiske virkemidler

I Norge var som kjent en boklov klar til å bli implementert i 2014, men ble stoppet av regjeringsskiftet i 2013.¹⁹ De sentrale kulturmeldingene siden 2010 er derfor fortsatt viktige kilder for å forstå utviklingen av det statlige engasjement innen litteraturområdet. Siden 2013 er de litteraturpolitiske målene også blitt del av regjeringsforhandlingene knyttet til diskusjoner om bokavtalen og videre utredning av konkurranseforholdene i bokbransjen. En høringsrunde rundt bokavtalen er spesielt aktuell i forbindelse med vår utredning. Vi forutsetter at det norske litteraturpolitiske virkemiddelapparatet er kjent, og viser til vår bok *Litteraturpolitikens verktøykasse* fra 2019.

De litteraturpolitiske *målene* i de tre skandinaviske landene antas å være noenlunde de samme, men kommer ulikt til uttrykk. Bruk av litteraturpolitiske virkemidler varierer imidlertid ganske mye.

Danmark

I Danmark finnes en litteraturlov der det heter;

Lovens formål er at fremme litteraturen og adgangen til litteratur i Danmark samt udbredelsen af dansk litteratur i udlandet. Lovens virkeområde er dansk og oversat skønlitteratur, herunder prosa, lyrik, dramatik, børne- og ungdomslitteratur samt almen kultur- og faglitteratur.²⁰

I den danske litteraturloven heter det videre i § 4 at:

Statens Kunstfond kan inden for en beløbsramme fastsat på finansloven yde støtte til 1) forfattere, oversættere og andre skabere af litterære værker, herunder tegneserieskabere og illustratører, 2) præsiering af litterære værker, 3) litterære projekter, udgivelser og oversættelser, 4) formidling og projekter, der styrker udbredelse af litteratur, 5) internationale aktiviteter, 6) efteruddannelse og 7) andre aktiviteter, der kan fremme lovens formål.

Det danske Kunstfond tilbyr ulike støtteordninger til forfattere, spesielt for forfattere av bøker for barn og unge, og forfattere som lanseres i utlandet. Det finnes et "karriereprogram" for de unge og lovende, kunstnerhonorar til litteraturformidling i skoler, og såkalte "arbeidslegater" som minner noe om de stipender som forfatterforeningene og Statens kunstnerstipend gir i

¹⁹ Se Stortingsproposisjonene Prop.144 L 2012-2013 BL og Prop. 33 L 2013-2014 (opphevingBL).

²⁰ Se <https://www.elov.dk/litteraturloven/> (sist besøkt 03.09. 2021)

Norge. Ordningen fordrer at man har utgitt minst to verk av litterær kvalitet, og den virker mindre enn tilsvarende ordninger i Norge og Sverige. Det heter bl.a. på nettsiden for arbeidslegatene:

Statens Kunstfond har valgt at begrense ansøgerkredsen, da Kunstfonden har begrensede midler og gerne vil prioritere at støtte de professionelle kunstnere, der har opnået en vis erfaring. Det kan være det nye talent eller den mere erfarne kunstner. Statens Kunstfonds Legatudvalg for Litteratur støtter ikke forfattere mv., hvis arbejde hovedsagelig ligger inden for: håndbøger, hobbybøger, selvhjælpsbøger, ordbøger, undervisningsmateriale, udstillingskataloger og lokalhistorie mv..

I Danmark er det full moms på bøker i alle formater, noe bransjen ønsker å gjøre noe med.²¹

Det er også en viktig detalj i den danske litteraturpolitikken at Danmark, når det gjelder forfatterøkonomi og fordeling av biblioteksvederlag, ikke følger den kulturpolitiske begrunnede koblingen mellom biblioteksvederlag og støtte til *ny* litteratur, som eksisterer i Norden for øvrig (Norge, Sverige, Finland og Island). I Danmark (og i Tyskland) fordeles biblioteksvederlaget individuelt gjennom forfatterforeningenes fond. Denne forskjellen gjorde de danske (og tyske) forfatterforeningene til lunke alliert da de øvrig nordiske forfatterforeningene arbeidet for gjennomslag for sine biblioteksvederlagsordninger innenfor EUs nye direktiv for opphavsrett i det digitale markedet.²² Gjennomslaget kom i form av en anerkjennelse fra EU om bruk av forhandlinger mellom partene (forlag, bokhandlere og forfatterorganisasjoner) og åpning for bruk av avtalelisens for kollektiv forvaltning, slik vi i Norge lenge har hatt lovfestet i Åndsverkloven.²³ I Danmark benyttes direkte lånetall til fordeling til de utlånte bøkernes forfattere. Forfatterforeningene har ingen innvirkning på fordelingen.

Best-utlånende forfattere i Danmark blir dermed velstående av biblioteksvederlagsmidler som gjerne også sammenfaller med høye salgsinntekter. Man får en tydeligere litterær lønnselite, og det kulturpolitiske hensynet til debutanter, mangfold og bredde er langt svakere ivaretatt enn i Norge.

²¹ <https://www.danskeforlag.dk/det-mener-danske-forlag/> (sist besøkt 30.08.2021)

²² Se https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_1807 (sist besøkt 6.09.2021)

²³ Med referanse til §§ 46,47, 50 og 57 heter det i den norske lovens § 63 om *Vilkår for bruk av verk ved avtalelisens*: "Når det foreligger avtale om bruk av verk som nevnt i §§ 46, 47, 50 eller 57, som er inngått av organisasjon som oppfyller kravene i tredje ledd, har bruker som omfattes av avtalen rett til å bruke verk av opphavere som ikke representeres av organisasjonen (avtalelisens)."

Sverige

I Sverige er det ingen lov som i Danmark, men en forskrift (forordning) om statlig støtte til litteratur som kom på plass i 2010. Det er her svensk litteraturpolitikk er formulert mest enhetlig. Det heter bl.a. i § 3 og 4:

3 § Ändamålet med statsbidraget är dels att främja mångfald, kvalitet och fördjupning i utgivningen av litteratur och kulturtidskrifter, dels att främja spridning och läsning av litteratur och kulturtidskrifter.

Definitioner

4 § I denna förordning avses med

litteratur: litteratur på originalspråk eller i översättning till svenska språket eller något av de nationella minoritetsspråken som företrädesvis ges ut i Sverige och vänder sig till en allmän publik, kulturtidskrift: en tidskrift som med sitt huvudsakliga innehåll vänder sig till en allmän publik med kulturdebatt i vid mening eller som huvudsakligen ger utrymme för analys och presentation inom kultur och konstarter.²⁴

Det er det svenske Kulturrådet som står for tildeling av støtte, og på deres nettsider heter det at "Kulturrådet ger bidrag till läs- och litteraturfrämjande insatser med målet att utveckla metoder för att stimulera läsning."

I Sverige er det ellers redusert moms på bøker (6%). Dette gjelder også «elektroniske produkter som är jämförbara med tryckta publikationer (t.ex. e-böcker eller e-tidningar)» og «böcker, tidningar etc. som återges i tal på en cd-skiva eller något annat tekniskt medium.»²⁵

Det er ingen automatisk innkjøpsordning tilsvarende den norske for skjønnlitteratur, men ordningen likner den for sakprosa og oversatt litteratur, der forlagene kan søke Kulturrådet for hver enkelt tittel de ønsker støtte til. Har man mottatt støtte forplikter man seg også til å levere bøker til bibliotekene, noe som blir kompensert av Kulturrådet.

Tyskland

I Tyskland er kulturpolitikken og dermed også litteraturpolitikken i stor grad et politikkområde som forvaltes av de enkelte forbundsstatene. Det betyr at de enkelte forbundsstatene står for en rekke ulike tiltak til fremme av litteratur og lesing. I tillegg til et

²⁴ https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forordning-20101058-om-statsbidrag-till_sfs-2010-1058 (sist besøkt 27.08.2021)

²⁵ <https://www.skatteverket.se/foretag/moms/saljavarorochtjanster/momssatspavarorochtjanster.4.58d555751259e4d66168000409.html> (sist besøkt 30.08.2021)

godt utbygd biblioteksystem, omfatter dette støtte til litteraturhus, litterære arrangementer og konferanser, en rekke stipender til forfattere, støtte til innkjøp av betydningsfulle bøker til institusjoner av ulike slag, lesekampanjer særlig rettet mot unge gjennom blant annet skolevesenet.

Likevel finnes det en overordnet litteraturpolitikk for Tyskland som kan oppsummeres gjennom noen overordnede formål.²⁶ Det første av disse er målet om å pleie, utvikle og bevare landets litterære arv. Dette ivaretas først og fremst av en rekke litterære museer, litterære arkiver og Det tyske akademi for språk og litteratur i Darmstadt. Det ytes også betydelig støtte til tyske forfattere i form av et bredt spektrum av stipender og andre former for direkte tiltak for å fremme ny tysk litteratur. Dessuten er lovgivningen som angår litteraturområdet, et føderalt anliggende. Det gjelder bokloven, opphavsrettslovgivningen og lover om sosialforsikring for kunstnere. En viktig del av den praktiske litteraturpolitiske virksomheten sorterer under det tyske nasjonalbibliotekets to avdelinger i Frankfurt an Main og Leipzig.²⁷

Det er redusert moms på bøker i Tyskland (7%). Siden 2019 gjelder dette også for e-bøker. Før dette var det full sats (19%).²⁸

Og som nevnt i forbindelse med gjennomgangen av dansk litteraturpolitikk, er heller ikke de tyske forfatterforeningene mottakere av bibliotekvederlaget eller gitt noen spesiell forhandlingsrett innenfor den føderale kulturpolitikken, og foreningene forvalter ikke egne fond på linje med de norske foreningene.

²⁶ <https://www.bundesregierung.de/breg-de/bundesregierung/staatsministerin-fuer-kultur-und-medien/kultur/kunst-kulturfoerderung/foerderbereiche/literaturfoerderung> (sist besøkt 29.08.2021)

Overskriften på nettstedet er det finnes oppsummert er «Literaturförderung. Deutschlands Literaturlandschaft gehört zu den vielfältigsten und lebendigsten der Welt.» (Til fremme av litteraturen. Tysklands literaturlandskap er blant de mest mangslunne og levende i verden.)

²⁷ https://www.dnb.de/DE/Ueber-uns/ueberUns_node.html (sist besøkt 29.08.2021)

²⁸ <https://www.boersenverein.de/politik-positionen/reduzierte-mehrwertsteuer/> (sist besøkt 30.08, 2021)

4. Forlagsstrukturer og generell konkurransesituasjon

Danmark

Ifølge nettsiden Forfatterskabet.dk²⁹ er det totalt om lag 300 forlag i Danmark. De aller fleste er svært små. Det er tre dominerende forlag i landet. Gyldendal er det helt dominerende forlaget, Totalt omfatter forlagsgruppen 19 underavdelinger og imprints av ulike slag, blant annet strømmetjenesten Chapter som ble etablert 2020. I 2020 var omsetningen på 900 millioner DKK. Den andre store forlagsgruppen i Danmark er det Egmont eide Lindhardt og Ringhof som også har en rekke datterforlag, blant disse Lydboktjenesten Saga som står bak omtrent annenhver lydbok på det danske markedet. Omsetningen i 2020 var på 473 millioner DKK. Egmont er det største mediekonsernet i Danmark og har sentrale eierskap i øvrig skandinavisk mediebransje, blant annet i norske TV2. Den tredje forlagsgruppen er JP/Politikens forlag som også omfatter flere andre virksomheter enn de rene bokutgivelsene, særlig e-bokhandleren og lydboksforlaget Saxo, og det nyetablerte (slutten av 2020) lydbokforlaget North Audio Publishing. Forlagsdriftens omsetning offentliggjøres ikke separat fra selskapets øvrige omsetning, men det er anslått å være i samme størrelsesorden som Lindhardt og Ringhof.³⁰ I en rapport om forholdene i den danske forlagsindustrien fra 2018 heter det:

De tre store forlag er ifølge denne model Gyldendal, Lindhardt & Ringhof og Politikens Forlag, men dertil må legges People's Press, som ikke er medlem af Danske Forlag. Hvis man skilte Rosinante & Co. ud af Gyldendalkoncernen, ville dette alene også gælde for et stort forlag. Et forlag som Modtryk er med en omsætning på 37 millioner et mellemstort forlag, mens et forlag som Batzer & Co. med en omsætning under 8 millioner er et lille forlag. Eller som forlaget karakteriserer sig selv: stor blandt de små med sine 12 førsteudgavetitler og 7 genudgivelser i 2017. Blandt de 840 forlag, som Foreningen Danske Forlag ikke har som medlemmer, finder man de fleste af de små forlag og mikroforlagene.³¹

²⁹ <https://www.forfatterskabet.dk/danmarks-store-forlag/> (Sist besøkt 29.08. 2021)

³⁰ Opplysningene i dette avsnittet er hentet fra ulike artikler på nettstedet Kulturmonitor.dk Det er imidlertid grunn til å sette spørsmålsteget ved omsetningstallene for den danske forleggerforeningen oppgir den totale omsetningen for danske forlag i 2020 å være 1.774,1 millioner DKK. Men i dette tallet er bare utvalg av alle forlagene tatt med.
<https://www.danskeforlag.dk/branchefakta/statistik/> (sist besøkt 29.08. 2021)

³¹ Sitert fra s. 12 i L. Handesten (2018) *Forandringer i forlagsbranchen*, tilgjengelig som e-bok via lenken: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewjBm8WVobDyAhVuQ_EDHUdiCdcQFnoECAMQAQ&url=https%3A%2F%2Fslks.dk%2Ffileadmin%2Fuser_upload%2F0_SLKS%2FFotos%2FBogpanel%2FForandringer_i_forlagsbranchen_Ebog.pdf&usq=AOvVawIoPuU1xuCB2WIwM79mzand (sist besøkt 29.08. 2021)

³¹ <https://www.boktugg.se/2019/12/13/sveriges-50-storsta-bokforlag/> (sist besøkt 29.08.2021)

I 2017 kjøpte Storytel forlaget Peoples Press, som er Danmarks sjette største forlag. Bonnier er også på vei inn i det danske markedet med forlaget Gutkind og sin digitale plattform Bookbeat. Egmont satser tydelig digitalt med sitt eierskap i Lindhardt & Ringhof. Det ser i det hele tatt ut til å spisse seg til mht. konkurransen i det digitale strømmemarkedet i Danmark også, der de samme selskaper som finnes i det norske og svenske markedet, Egmont, Storytel og Bonnier, nå er til stede. Disse utfordrer hverandre mao. i alle de tre skandinaviske landene nå, men i noe forskjellige eierkonstellasjoner. I Danmark opererer Storytel under navnet Mofibo, etter at Danmarks første lydbokforlag Mofibo og Storytel slo seg sammen. Konsentrasjonen i dansk forlagsverden er, slik vi ser det stor, og Gyldendal og Egmont har svært dominerende posisjoner. Konkurransen mellom strømmetjenestene strammer seg til, og særlig Lindhardt og Ringhof har satset stort på å produsere nye danske titler. Egmont Saga kjøper samtidig opp forlag og strømmetjenester internasjonalt for å sikre seg rettigheter og flere titler. Gyldendal oppgir å være presset på det danske strømmemarkedet, i følge danske MediaWatch.³² Omsetningsutviklingen i det danske bokmarkedet fra 2019 til 2020 var som følger: 2019 – 1 679 8 MDKK, og 2020 – 1 774 1 MDKK. En økning på 5,6 %.³³

Sverige

I Sverige er konsentrasjonen rundt Bonnier enda tydeligere, enn den er rundt Gyldendal i Danmark, og konkurransesituasjon og strukturer i forlagsbransjen framstår helt annerledes enn i Norge. Oversikten over de 50 største forlagene i Sverige viser Bonniers totalt dominerende posisjon, etterfulgt av Norstedts, som i 2016 ble overtatt av Storytel, og som omfatter flere andre underforlag og imprints. Den tredje største forlagsgruppen er Natur & Kultur. De neste forlagene på listen over Sveriges største forlag er alle «läromedelsförlag» som utgir undervisningsmateriale.³⁴ Dette tilsier at allmennt markedet er dominert av tre forlag. Et av de mest interessante nye forlagene er Polaris som ble grunnlagt av det danske konsernet JP/Politiken i 2017 og som i 2021 kjøpte opp fagbokforlaget Roos & Tegnér, og dermed styrket sin posisjon i Sverige. I tillegg finnes det svært mange mindre skjønnlitterære forlag, som ofte er spesialiserte. I UH-sektoren er det fremdeles plass til mellomstore og mindre, svenskeide forlag.

³² https://mediawatch.dk/Medienyt/Boeger/article13232147.ece?utm_campaign=MediaWatchMorgen&utm_content=2021-08-27&utm_medium=email&utm_source=mediawatch

³³ <https://www.danskeforlag.dk/branchefakta/statistik/> (sist besøkt 30.08.2021)

³⁴ <https://www.boktugg.se/2019/12/13/sveriges-50-storsta-bokforlag/> (sist besøkt 29.08.2021) og <https://it-pedagogen.se/dagens-laromedelsmarknad/> (sist besøkt 29.08.2021)

Omsetningene i det svenske bokmarkedet i 2018 (omfatter alle utgivelsestyper) ble i 2018 anslått til å være på 8 milliarder SEK. Av dette utgjorde omsetning gjennom bokhandel 2 658 MSEK, Internett o.l. 4 369 MSEK, Direktesalg fra forlag 164 MSEK, og salg av kommunale læremidler 858 MSEK.³⁵

Tyskland

Den tyske forlagsverden er svært mangslungen. Den omfatter alt fra store allmennforlag og forlagsgrupper til små spesialistforlag. Det skal også nevnes at det er store forlag i mange av Tysklands byer og at bokbransjen er geografisk svært spredt. De to store bokmessene finner også sted i hver sin del av landet – Frankfurt i vest, og Leipzig i øst. Det kan stort sett skilles mellom tre hovedtyper – fagbokforlag –spesialistforlag, utgjør 52 prosent; publikumsforlag – allmennforlag omfatter 32 prosent; undervisningsforlag utgjør 17 prosent. På grunnlag av beregningene fra Börsenverein kan det anslås at det alt i alt er ca 3.000 forlag i landet. I 2018 var 1606 forlag medlemmer av Börsenverein. De har rundt 25.000 ansatte, omsetter for 5.14 milliarder € i 2018. De 40 største forlagene kontrollerer 77,8 prosent av omsetningen.³⁶

Av de ti største forlagene er åtte rene vitenskapelige (STM), undervisnings og spesialiserte fagbokforlag. Det eneste allmennforlaget på listen er den internasjonale forlagsgiganten Random House som er nummer 5 og har sitt hovedsete i Gütersloh. Det er et av verdens største allmennforlagskonsern. Forlaget kom på tyske hender da det tyske mediekonsernet Bertelsmann i 2019 kjøpte Penguin Random House.³⁷

Listen over de ti største forlagene med omsetning i millioner euro i 2019, og spesialisering ser slik ut:

1	Springer Nature	576,4	Vitenskap. STM. Fag- og læremidler.
2	Haufe	324,1	Akademisk, opplysning, IT og software, jus.
3	Klett	318,2	Læremidler, oppslagsverk, sakbøker, noe skjønn

³⁵ <https://www.forlaggare.se/den-totala-bokforsaljningen-i-sverige> (sist besøkt 30.08.2021)

³⁶ De fleste opplysningene i dette avsnittet er hentet fra:

<https://www.boersenverein.de/presse/mediendossiers/mediendossier-verlage/> (sist besøkt 30.08.2021)

og fra Buchreport.kompakt Die 100 größten Buchverlage 2020.

<https://www.yumpu.com/de/document/view/63185806/buchreportkompakt-die-100-grossten-buchverlage-2020> (sist besøkt 30.08.2021)

³⁷ <https://www.bertelsmann.com/news-and-media/news/bertelsmann-acquires-full-ownership-of-penguin-random-house.jsp?atn=&abp=> (sist besøkt 30.08.2021)

4	Westermann*	300	Skole, læremidler, yrkeslitteratur, barn og ungdom
5	Penguin Random House	293,0	Allmennforlag for alle genrer. Lydbøker
6	Wolters Kluwer	268,0	Vitenskap. STM, jus, faglitteratur.
7	Cornelsen	254,0	Skole og læremidler.
8	C.H. Beck	204,7	Fagbøker, jus, økonomi, vitenskap
9	WEKA	201,0	Faginformatjon. IT.
10	Thieme	162,4	Faginformatjon, medisin,

Sammenlignet med Penguin Random House har alle øvrige, tyske allmennforlagene vesentlig lavere omsetning og kommer langt nede på listen mht. omsetning. For de ti største allmennforlagene i Tyskland varierer omsetning fra 84 millioner euro for Bastei Lübbe, til 43,4 euro for Hanser Verlag, altså langt lavere enn fagbokforlagene.

Antallet store fagbokforlag og bredden i allmennforlaget gjør den tyske forlagsindustrien til en rimelig mangfoldig og stor bransje. Det er verdt å merke seg at allmenntilgjengelig markedet er stort og sammensatt, selv om det er betydelig mindre enn fagbokforleggeriet. Det er for eksempel preget av en rekke internasjonalt respekterte allmenn/publikumsforlag. Det berømte tyske forlaget Suhrkamp lå f.eks. i 2020 på 45. plass på listen over de største forlagene i Tyskland.

5. Produksjon, omsetning og salg

Danmark

I Danmark ble det på alle plattformer i 2019 utgitt 14 069 bøker. Av disse var 7 692 skjønnlitteratur, og 9 536 faglitteratur. De fysiske bøkene utgjorde totalt 11 045 eksemplarer, av disse var 4 800 skjønnlitteratur, og 6 245 faglitteratur. Online e-bøker utgjorde 6 137.³⁸ Når det gjelder omsetningstallene viser statistikken fra den danske forleggerforeningen at skjønnlitteraturen i 2019 omfattet 441,7 MDK, og i 2020 481,9 MDK. (MDK = millioner danske kroner). Tallene for faglitteratur var henholdsvis 404,1 MDK og 427,4 MDK. Barne- og ungdomslitteratur lå på 241,9 MDK i 2019, og 250,8 MDK i 2020. Læremidler var den klart største bokgruppen med henholdsvis 592,1 MDK i 2019, og 614,1 MDK i 2020.

Når det gjelder de ulike formatenes del av bokmarkedet, sank det fysiske salget av bøker fra 76,9 % i 2019 til 73,6 % i 2020. (Det kan skyldes Korona) mens det totale digitale salget har økt fra 23,1% i 2019 til 26,4 % i 2020. Lydbokmarkedet har økt fra 26 % i 2019 til 34 % i 2020.³⁹

I Bogpanelets oversikt over digitalt salg inngår alle typer titler, altså også fagbøker og lærebøker, og forlagenes ulike markedsandeler og mulighet for stordriftsfordeler. Det er mao. sannsynlig at konsentrasjon i det danske forleggeriet øker med denne utviklingen. Blant annet melder Gyldendal i 2020 at det digitale salget har økt med 25%. Det heter at det digitale område, og spesielt bidraget fra strømmetjenestene nå utgjør nær 45% (opp fra 37% i 2019!) av konsernets omsetning på 386 millioner Dkr.⁴⁰ Den mest innbringende strømmetjenesten de rapporterer om, er først og fremst Studybox, som er rettet inn mot studentmarkedet. En lignende markedsutvikling med stor digital gevinst i skole og UH-markedet virker vanskelig å tenke seg i Norge. Og danske Gyldendal er nok her i en monopollignende posisjon.

Sverige

Om man går inn på den svenske forleggerforeningen statistikk over det totale boksalget, altså ikke *omsetningen* i 2019 og 2020 viser dette følgende tall: 2019 – 4 414 6 MSEK, og i 2020

³⁸ <https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/kultur-og-kirke/film-boeger-og-medier/litteratur-og-boeger> (sist besøkt 30. 08.2021)

³⁹ <https://www.danskeforlag.dk/branchefakta/statistik/> (sist besøkt 30.08.2021)

⁴⁰ <https://mediawatch.dk/Medienyt/Boeger/article12367778.ece> (sist besøkt 03.09.2021)

4 798 1 MSEK. En økning på 8,7 %.⁴¹ Salg per boktype i 2020 var som følger:

Skjønnlitteratur: 776,5 MSEK; Krim og spenning 781,3; Utenlandsk litteratur 745,5; Barn og ungdom 739,3; Humaniora 612,4; Populær faglitteratur 374,5; Faglitteratur 369,7; Mat og drikke 156,6; ukjent type 242,4. (NB her er ikke læremidler regnet med).⁴² Når det gjelder salg i ulike salgskanaler er prosenttallene for markedsandeler som følger: Digitale abonnements tjenester (strømming) 24 %; fysisk bokhandel 21 %; Internett/bokklubber 51 %; 5 dagligvarehandel 5 %.⁴³

Tyskland

I 2020 kom det ut til sammen 77.272 titler i Tyskland. Dette gjelder så vel førsteopplag som gjenoptrykk. Antall nye titler var 69.180.⁴⁴ Dette innebærer en nedgang siden 2011. Da ble det publisert til sammen 96.273 titler. Forholdet mellom de ulike boktypene var som følger; skjønnlitteratur 31,1 %, reisebøker 18,4 %, rådgivningsbøker 14,2 %, humanvitenskaper – kunst, musikk, litteratur 4,6 %, naturvitenskap, medisin, informatikk, teknikk 3,5 %, samfunnsvitenskap, jus, business 2,5 %, skole og lærebøker 10,5 %, allmenn sakprosa 11,2 %.⁴⁵ Av disse titlene var 9.164 oversettelser – fra engelsk 63,1 %, fransk 10,6 %, japansk 10,1 %, italiensk 2,4 %, svensk 2,3 %, nederlandsk 1,9 %, spansk 1,8 %, russisk 0,8 %, dansk 0,7 %, norsk 0,6 %, polsk 0,5 %, øvrige språk 5,1 %.

I 2019 omfattet det totale salg av lydbøker 75 millioner euro, som igjen tilsvarer 2,1 prosent av det totale boksalg, og av dette var 30 prosent dekket av strømmetjenester.⁴⁶ I følge Audible Hörkompass 2020⁴⁷ hadde 26 millioner tyskere benyttet seg av en tjeneste for lydbøker, hørespill eller podcaster i 2020. Dette var en vekst på tre millioner forhold til 2018. Rüdiger Wischenbart har imidlertid i *The Digital Consumer Book Barometer* for 2021 spådd at omsetningen av lydbøker de tyskspråklige landene vil fortsette å stige.⁴⁸ De viktigste strømmetjenestene i Tyskland er internasjonale. Bookbeat eies av Bonnier, Audible av

⁴¹ Wikberg, Erik (2021) *Bokförsäljningsstatistiken. Helåret 2020*. Stockholm. Svenska Bokhandalreföreningen. Svenska Förläggareföreningen. S. 20. <https://www.forlaggare.se/forlagsstatistik-2020> (sist besøkt 30.08.2021)

⁴² Ibid. s. 21.

⁴³ Ibid s. 8.

⁴⁴ <https://www.boersenverein.de/markt-daten/marktforschung/wirtschaftszahlen/buchproduktion/> (sist besøkt 06.09.2021)

Det pekes på at statistikken for Pod produksjoner og e-bøker er usikre fordi det problemer rundt disse produktene når det gjelder pliktavleveringen til det tyske nasjonalbiblioteket.

⁴⁵ <https://www.boersenverein.de/markt-daten/marktforschung/wirtschaftszahlen/warengruppen/>

⁴⁶ https://de.statista.com/themen/2233/hoerbuecher/#dossierSummary_chapter2 (sist besøkt 12.08.2021)

⁴⁷ <https://magazin.audible.de/audible-hoerkompass-2020/> (sist besøkt 30.08.2021)

⁴⁸ https://www.dropbox.com/s/ey4shka0f2rpbk/2021_Digital-Consumer-Book-Barometer_final.pdf?dl=0 (sist besøkt 13.08.2021)

Amazon, Nextory er også svensk, Legimi er polsk, Storytel er svensk, Thalia eies av den tyske bokhandlerkjeden av samme navn, Buecher.de ble opprettet i 1999 som nettbokhandel.⁴⁹ Det har ikke vært noen omfattende diskusjon om hvorvidt lydbøker skal omfattes av bokloven.

⁴⁹ <https://allehörbücher.de/> (sist besøkt 30.08.2021)

6. Distribusjon og fysiske bokhandlere

Utviklingen av tallet på bokhandlere i Sverige, Danmark og Tyskland viser at det har vært en betydelig og rask nedgang i antall bokhandlere i friprislandene og en langt langsommere utvikling i Tyskland som har boklov.

Danmark

I Danmark viser statistikken at antallet bokhandlere i landet har sunket fra 417 i 2010 – året før fastprisens opphevelse til 319 i 2019.⁵⁰ Våren 2020 gikk også kjeden Arnold Busck med sine 29 butikker konkurs. Imidlertid er 16 av disse blitt overtatt av kjeden Bog og Idé,⁵¹ så antall aktive fysiske bokhandlere i Danmark utgjør nå litt under 300 utsalg. Det betyr at det er nesten 20.000 innbyggere per fysiske bokhandel i Danmark. I Norge er tilsvarende tall 7.400 innbyggere per bokhandel.⁵² I følge Bogpanelets rapport om situasjonen i 2019, kjøpte omtrent 50 prosent av danske bokkjøpere sine bøker i en fysisk bokhandel. Resten handlet i supermarkeder, internettbokhandlere, eller gjennom strømmetjenester.⁵³

Den dominerende aktøren på bokmarkedet i Danmark er selskapet Indeks Retail som kontrollerer den største bokhandlerkjeden Bog og Idé som har 122 fysiske butikker. I tillegg eier Indeks Retail den andre kjeden Boghandleren som har 17 utsalg. Videre startet de i 2020 en kjede av mindre lokale bokhandlere Din lokale boghandel. Indeks Retail selger også bøker gjennom kjeden Legeboden. Det betyr at Indeks Retail kontrollerer langt over halvparten av det fysiske bokhandlermarkedet i Danmark. De fysiske bokhandlene står for en tredjedel av omsetningen i den danske bokbransjen.

Bog og Idé er også den nest største aktøren på nettbokhandelmarkedet i Danmark etter Tales.dk som tidligere het Bogreolen.dk.⁵⁴ Den tredje store aktøren på nettmarkedet er Saxo som eies av JP/Politikens Hus, som også eier Politiken forlag, og som da Arnold Busck gikk konkurs, kjøpte den tradisjonsrike bokhandelen deres på Købmagergade i København. I

⁵⁰ <http://www.boghandlereidanmark.dk/index.php?id=1000> (sist besøkt 03.09. 2021)

⁵¹ <https://bogmarkedet.dk/artikel/tidligere-arnold-busck-boglader-er-i-gang-igen> (sist besøkt 03.09.2021)

⁵² <https://snl.no/bokhandel> (sist besøkt 03.09.2021)

⁵³ Bogen og Litteraturens vilkaar 2020 <https://www.danskeforlag.dk/branchefakta/rapporter-mv/bogmarkedet/> (sist besøkt 30.08.2021)

⁵⁴ Det kan nevnes at Tales i 2021 åpnet en avdeling i Sverige. <https://www.boktugg.se/2021/09/01/tales-se-live-i-sverige-men-har-de-marknadens-billigaste-bocker/> (sist besøkt 03.09. 2021)

tillegg er det stadige spekulasjoner om at Amazon er på vei inn i det danske markedet og de største forlagene har inngått avtaler om å levere til The Book Depository.

Alle de tre store nettbokhandlene har, eller er i ferd med å utvikle, strømmetjenester for bøker i tillegg til de eksisterende strømmetjenestene Mobifo, som er den danske avdelingen av Storytel, Chapter som eies av de tre danske forlagene Gyldendal, Modtryk og Gads Forlag, og Bookbeat som eies Bonnier og Nextory, som også er svenskeid.

For øvrig er biblioteket en særdeles viktig pådriver i det danske markedet for lydbokformidling, og lytting til strømmede bøker via bibliotekenes har økt voldsomt. Man skulle tro dette begrenset de kommersielle lydboktilbydernes marked, og lure på hvor lenge forlagene vil akseptere denne formen for statlig formidling, som skjer gratis for forbrukeren. Men omsetningstallene viser at forlagene tjener godt på biblioteksalget, og at de kompenseres relativt godt for bibliotekenes strømmetjenester. Bibliotekene er i mellomtiden blitt en pådriver for "lesing" av lyd heller enn fysiske bøker. Dette tjener de store forlagene med strømmetjenester spesielt på.

Sverige

I Sverige er utviklingen relativt parallell til den danske. I en spesialutredning foretatt for den svenske litteraturutredningen i 2012 av Leif Olsson heter det:

Antalet fysiska bokhandlar i Sverige har länge legat omkring 400 stycken. Det exakta antalet beror dock på hur man räknar mindre handlare som ofta har ett litet boksortiment och specialbokhandel inriktad på vissa nischer.

En stor skillnad mot tidigare decennier är att bokhandeln i dag har en annan spridning än vad som traditionellt varit fallet. Små kommuner med vikande befolkningsunderlag har ofta tappat sin enda bokhandel medan antalet ökat i storstäderna (se bilaga 5 för en närmare beskrivning). År 1970 innan fastprissystemet avskaffades saknade 27 kommuner en bokhandel. År 2012 hade denna siffra stigit till 101 kommuner. Var tredje kommun är nu således utan bokhandel. Det är oftast i kommunerna i glesbygds länen det inte längre finns någon bokhandel. Det innebär att om man tar hänsyn till befolkningsfördelningen saknar i dag kring 10 procent av landets invånare bokhandel på hemortskommunen.⁵⁵

⁵⁵ <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2012/09/sou-201265/> (s. 251) (sst besökt 03.09.2021)

I 2019 var situasjonen at antallet fysiske bokhandlere hadde sunket til 296.⁵⁶ Omsetningen av allmennlitteratur i disse butikkene domineres totalt av de to kjedene Akademibokhandeln 75 prosent og Ugglan 16 prosent, øvrige hadde om lag 10 prosent av markedet. Det betyr at konkurransen på bokhandelsnivå i Sverige er svært liten. Nettbokhandlerne står for 54 prosent av det totale boksaget i Sverige. Og det er før tall fra Amazon som nå har etablert seg i Sverige, er regnet inn. Disse tallene kommer man sannsynligvis heller ikke til å få oversikt over.

Internettomsetningen for bøker i Sverige er svært konsentrert. Det er to dominerende aktører AdLibris som eies av Bonnierkonsernet, og Bokus som har overtatt tidligere Bokias som før det het Svenska Internettbokhandeln og som var eid av Akademibokhandeln og Ugglan. Bokus er også i strømmemarkedet. Da Amazon ble lansert i Sverige i oktober 2020, ble det spekulert på om dette ville innebære en utfordring for de svenske nettbokhandlerne. Dette later ikke til å være tilfellet. Grunnen er sannsynligvis at boksaget på nett allerede i 2012 gikk forbi salget i fysiske bokhandlere, og at prisene på bøker på nettet allerede er presset svært langt ned.⁵⁷

De fire største streamingtjenestene i Sverige er Storytel, Bookbeat, Nextory og Bokus Play. De tre førstnevnte er klart størst, og Storytel er den dominerende. Bokus Play begynte sin virksomhet først i 2018.⁵⁸ Omsetningen for strømmetjenestene i 2019 og 2020 var på henholdsvis 918.475 SEK og 1.149.483 SEK.⁵⁹

I en artikkel i *Boktugg* i 2019 skrev Sölve Dahlgren:⁶⁰

Vi har tagit upp bokhandelns dilemma tidigare: konkurrenterna på nätet erbjuder lägre priser och större utbud (ja, jag vet att alla fysiska bokhandlare kan beställa hem alla böcker som finns hos de svenska nätbokhandlarna men det vet inte kunderna). Alltså skulle bokhandeln behöva sänka sitt pris till samma nivå som nätbokhandeln. Men när man tittar på kostnader för personal och lokaler så skulle de istället behöva höja priset

⁵⁶ <https://www.boktugg.se/2019/06/11/bokhandelsdoden-102-farre-butiker-i-sverige-pa-tio-ar/> (sist besøkt 03.09.2021)

⁵⁷ <https://www.boktugg.se/2021/04/10/amazon-i-sverige-inget-stort-genomslag-forsta-halvaret/> (sist besøkt 03.09.2021)

⁵⁸ For en analyse av situasjonen for lydbokmarkedet i Sverige se: Hanner, Hedda; Alice O'Connor & Erik Wikberg (2019) *Ljudboken: hur den digitala logiken påverkar marknaden, konsumtionen och framtiden*. Stockholm. Svenska Förläggareföreningen.

⁵⁹ Wikberg, Erik (2021) *Bokförsäljingsstatistiken. Helåret 2020*. Stockholm. Svenska bokhandlareföreningen och Svenska förläggareföreningen, s. 48

⁶⁰ <https://www.boktugg.se/2019/12/07/borde-vi-betala-for-att-ga-in-i-en-bokhandel/> (sist besøkt 03.09.2021)

på bøcker. Lösningen har för många varit andra varor än böcker, vilket är tydligt för exempelvis Akademibokhandeln som satsat mycket på non-books.

Det innebär at friprisen setter de fysiske bokhandlene i en skvis, og driver dem ut av markedet. Situasjonen er at i Sverige er det nå om lag 35.500 innbygger per fysiske bokhandel. Det har foregått en dramattisk endring i hvilke distribusjonskanaler bøker omsettes i, fra fysiske bokhandlere til digitale plattformer. I 2010 var digital bokomsetning like stor som omsetning fra salg av fysiske bøker i bokhandel. Men ti år senere, i 2020 utgjør "digitalt videresalg" 90% av forlagenes totale omsetning! For forlagenes del har altså omsetningen fra bokhandelen bare gått nedover siden 2010, mens en enorm vekst er kommet i det digitale videresalget.⁶¹

Tyskland

I Tyskland var det i 2020 omtrent 4.400 klassiske bokhandlere (om man innberegner filialer og mindre utsalgssteder er tallet 6000). Også i Tyskland har antallet bokhandlere gått ned fra om lag 5.248 i 2012 til 4.421 i 2018 regnet som direkte medlemmer av Börsenverein, det vil si ikke medregnet filialene.⁶² Det vil si at antall fysiske bokhandlere (inkludert filialer) per innbygger er om lag 13.800. I sin undersøkelse sammenligner professor Georg Götz og hans kolleger antall fysiske bokhandlere i Storbritannia og i Tyskland⁶³ og peker på den store forskjellen mellom Tyskland og Storbritannia når det gjelder antall bokhandlere. I 2018 var 1.050 bokhandlere i UK. I 2008 var tallet 1315.⁶⁴ Det tilsvarer om lag 64.500 innbyggere per fysiske bokhandel.

Et interessant østerriksk forskningsprosjekt har tatt for seg hvilken betydning lokale bokhandlere har for mangfold og lesing.⁶⁵ Østerrike har en tilsvarende boklov som den tyske. Resultatene fra dette prosjektet lar seg oppsummere i seks punkter: For det første: På steder med en stasjonær bokhandel kjøper innbyggerne betydelig flere bøker enn der hvor det ikke

⁶¹ Se Index A2 i *Förlagsstatistikk 2020*. Rapport från Svenska Förläggareföreningen.

⁶² <https://www.boersenverein.de/presse/mediendossiers/mediendossier-buchhandel-stationaeres-sortiment/> (sist besøkt 03.09.2021)

⁶³ <https://de.readkong.com/page/ergebnisse-forschungsprojekt-buchpreisbindung-an-der-jlu-1368907>

⁶⁴ <https://www.statista.com/statistics/295868/book-selling-books-in-specialised-stores-in-the-uk/>

This statistic shows the number of retail enterprises selling books in specialized stores in the United Kingdom (UK) from 2008 to 2018.

⁶⁵ Kah, Christopher & Daniel Neururer (2019) «Generiert der stationäre Buchhandel positive Nachfrageeffekte und verhilft dadurch dem Kulturgut Buch bei seiner Verbreitung? - Ein natürliches Experiment» Working Papers in Economics and Statistics. Universität Innsbruck. <https://econpapers.repec.org/paper/innwpaper/2019-15.htm> (sist besøkt 12.08.2021)

Og <http://culturmag.de/crimemag/gerhard-beckmann-starke-argumente-fuer-die-buchpreisbindung/128407> (sist besøkt 12.08. 2021)

finnes noen bokhandel – i gjennomsnitt 2,84 eksemplarer per innbygger per år (nesten tre bøker). Gjennomsnitts-østrikkeren kjøper 8,3 bøker per år. For det andre: I slike lokalsamfunn selges langt flere bøker i den lokale bokhandelen enn over nettet. For det tredje: I disse kommunene kjøpte hver innbygger i gjennomsnitt 5,28 bøker, i motsetning til steder uten bokhandel, der salget bare var på 3,88 bøker. Dette betyr at på steder med en lokal bokhandel leser innbyggerne i gjennomsnitt flere bøker enn der det ikke finnes bokhandlere. For det fjerde: På steder med lokale bokhandlere er innbyggerne mer interessert i å lese. For det femte viser det seg at muligheter for å låne bøker på et bibliotek ikke kompenseres for det tilbudet som finnes i den lokale bokhandelen. For det sjette: Et fysisk tilbud av bøker på et sted er av stor betydning, spesielt for barn, eldre og lokalt sysselsatte

Dette leder over til spørsmålet om hva som skjer når en bokhandel må stenge. Hvis en bokhandel stenger i Tyskland, vil det i gjennomsnitt bli solgt 6.116 færre bøker hvert år.⁶⁶ Det innebærer at det bokkjøperne bare delvis flytter over til netthandel og e-bøker. I Tyskland ble det på grunn av avvikling av bokhandlere, solgt rundt 3,5 millioner færre bøker på landsbasis i perioden fra 2014 til 2017, eller en total nedgang i boksalg på 2 prosent. Salget av fysiske bøker er gått ned med 4 prosent, og salget av e-bøker har steget med 19 prosent. Antallet fysiske utsalgsteder falt med 11 prosent. Likevel kan man slå fast at det er et fall i bokomsetningen i Tyskland i den undersøkte perioden 2014 – 2017 på omtrent 3,455 millioner bøker. Det gjør at forskerne konkluderer med at når bokhandlere tvinges til å innstille, faller også boksalg, og denne utviklingen motvirkes bare til en viss grad av netthandel og salg av e-bøker. Dermed kan det på grunnlag av denne forskningen og andre undersøkelser at det totalt sett er en nedgang i antall bokkjøpere i Tyskland.⁶⁷ Dette er imidlertid noe som også er tilfellet også i andre bokmarkeder, og det er ting som tyder på at fallet er sterkere i fripris- enn i fastprismarkeder.

I 2020 var det samlede bokmarkedet i Tyskland på rundt 9,30 milliarder euro, og om lag 42 prosent av omsetningen var gjennom fysiske bokhandlere, dvs. 3,9 milliarder. 25,4 prosent gikk gjennom Internettbokhandlere som i stor grad var eid av bokhandlerkjedene. 21,9

⁶⁶ Götz, Georg e.a. (2019) *Ergebnisse Forschungsprojekt Buchpreisbindung an der JLU Gießen*. <https://de.readkong.com/page/ergebnisse-forschungsprojekt-buchpreisbindung-an-der-jlu-1368907> (sist besøkt 03.09.2021)

⁶⁷ Wischenbart, Rüdiger (2018) *White Paper. Business of Books 2018: New tunes for an old trade*. Frankfurt Bookfair 2018. <http://www.noshelfrequired.com/business-of-books-2018-digital-models-favor-subscriptions-and-streaming-over-purchases-and-ownership/> (Sist besøkt 13.08.2021)

prosent var direktesalg fra forlagene, blant annet som læremidler. Andre utsalgsteder utgjorde 10,1 prosent, og salg i supermarkeder 0,4 prosent.⁶⁸

De fire største aktørene på markedet var Amazon (for alle tyskspråklige land) med en anslått omsetning på 1,5 milliarder €, og de tre kjedene Thalia/Mayersche med 1,2 milliarder i omsetning i Tyskland og 350 filialer, Weltbild med 300 millioner i alle tre land og 58 filialer i Tyskland, og Hugendubel med 290 millioner og 85 filialer i Tyskland, medregnet «shops in shops» i ulike varehus. To andre viktige kjeder er Osiander og Rupprecht som begge har sin virksomhet i forbundsstater som Bayern og Baden-Württemberg.⁶⁹ Dette betyr at uavhengige bokhandlere spiller en betydelig rolle i det tyske bokmarkedet.

E-bokmarkedet utgjorde 5,9 prosent av det samlede bokmarkedet i 2020.⁷⁰

⁶⁸ <https://www.boersenverein.de/markt-daten/marktforschung/wirtschaftszahlen/branchenumsatz-und-branchenentwicklung/> (sist besøkt 06.09.2021)

⁶⁹ <https://www.buchreport.de/e-paper/buchreport-magazin/buchreport-magazin-032021/> (sist besøkt 06.09.2021)

⁷⁰ <https://www.boersenverein.de/markt-daten/marktforschung/e-books/> (sist besøkt 06.09.2021)

7. Lesing og lytterutvikling pr. 2020

Danmark

Bogpanelets rapport fra 2020 konkluderer med "en vis stabilisering på flere områder både inden for produktion, distribution og forbrug", spesielt mht. lesevaner. Det kan være påvirket av koronatiden, men til tross for nye medievaner og nye medieteknologier, går antallet som "aldri leser en bok" marginalt ned i Danmark. Andre indikatorer viser at lesing over tid er relativt stabilt, men for unge lesere er situasjonen mer labil. Bogpanelet trekker konklusjonen at barn og unges lesevaner "ikke er så ingroede som i den øvrige befolkning" og mener det gir rom for flere litteraturpolitiske tiltak.

Tilbudet til forbrukerne er stabilt eller til og med økende, men salg og lesing, spesielt av fysiske bøker går ned. Når det gjelder produksjon av nye titler skiller det mellom trykte bøker, e-bøker og lydbøker, og også trykte titler stiger jevnt i Danmark, spesielt innenfor skjønnlitteratur. Om vi ser på faglitteratur på dansk, som er det største utgivelsesfeltet (ca. 30% større enn skjønnlitteratur) er det totalt en liten nedgang i nye titler mellom 2018 og 2019 som synes å skyldes et fall i oversatt faglitteratur, spesielt fra engelsk/amerikansk. Oversatt skjønnlitteratur til dansk viser mer variasjon, og er nesten like stort som det opprinnelige danske (ca. 1500 titler), men med et fall i mange språk siden 2018, f.eks. engelsk og svensk. Interessant nok er det vekst i oversettelser fra norsk og fransk. Fallet i oversatt faglitteratur har skjedd over lengere tid, og virker mer omfattende, fra ca. 1000 titler i 2016 til ca. 450 i 2019. Altså over halvert.

Bibliotekene spiller en viktig rolle både for de danske leserne og for forlagenes strømmeinntekter, fordi digitale utlån og lydbøker er blitt sterkt promotert av danske myndigheter og kommuner, og kompenseres med høye satser både til forfattere og forlag. Konsekvensene er relativt drastiske og utlån av fysiske bøker er redusert med 2/3-deler de siste ti årene. I våre øyne utviser det danske Bogpanelet en naiv forståelse av lydbøker som en form for lesing og viser liten bekymring for det fallende utlån av fysiske bøker. Nye tall viser at digitale utlån i Danmark nå (august 2021) overstiger 4 millioner bøker i året.⁷¹ Det er en økning på 79% på tre år, og utlånet av lydbøker er steget mest, hele 72% mer enn utlånsveksten for e-bøker, (ca. 50%) i samme periode. Antall titler i strømmetjenesten

⁷¹ <https://mediawatch.dk/Medienyt/Boeger/article13195887.ece> (sist besøkt 03.09.2021)

eReolen nærmer seg 400.000 titler. Det rapporteres samtidig om økte digitale inntekter i de danske forlagene, som altså, NB!, kompenseres direkte av danske kommuner for utlånene. De danske forlagene har dermed et tydelig økonomisk incentiv mht. å formidle digitale bøker via bibliotekene, noe som ytterligere bidrar til å substituere lesing av fysiske bøker med lydbøker og e-bøker raskt.

For øvrig mangler den danske statistikken gode tall mht. salg og bruk av lydbøker. Og et inntrykk er at leserpreferansens fortsatt er fysisk bok, og at mange fortsatt ønsker å kjøpe bøker hos bokhandlere. Når lesere i kulturbruksundersøkelsen svarer på hvordan de får adgang til skjønnlitteratur, svarer bare ca. 10% "abonnementstjenester", noe som kanskje er lydbøker alene. Men i tillegg svarer 5% at de kjøper eller leier digitale bøker, og 12% benytter "gratis tjenester". Andelen med erfaring med kjøp av fysiske bøker synker noe (fra 35% til 32), og er bare så vidt foran bibliotekutlån i denne selvrapporterte frekvensmålingen av tilgjengelighetsvaner. Men sett i lys av forlagenes og bibliotekenes satsning på lydbøker, viser leserundersøkelser og forbruksmønstre at dette skjer på tvers av og delvis i strid med forbrukernes interesse for lesing: Fortsatt er det fysisk bok og bokhandel som forbrukeren synes å foretrekke, men preferansen svekkes. De litteraturpolitiske konsekvensene av dette er ikke utredet eller kommentert i de danske rapportene. Problemet skyldes blant annet at spørreskjemaene ikke skiller lytting fra lesing når man sier "bøker", og at forlagene er så glade i den tilsynelatende stabile "lesningen", at de underslår at veksten først og fremst stammer fra lytting.

Sverige

Dette dilemmaet og problemet med lesestatistikk er gjort til tema for Johan Svedjedals grundige gjennomgang av svenske lesevaners utvikling de siste 25 årene.⁷² Han observerer først de mange endringene som har skjedd i produksjon og tilbud av litteratur siden 1960-tallet i Sverige. I takt med liberaliseringen av det svenske bokmarkedet er den fysiske bokhandelen forsvunnet fra mange svenske kommuner og det totale antallet er sterkt redusert. Man kan samtidig lett observere at utdanningsbølgen i befolkningen i samme periode ikke har ført til økt lesing, om man hadde forventet det. Lesing er likevel *tilsynelatende* stabil mht. utdanning, selv om lesingens og litteraturens status og posisjon i befolkningens medieforbruk er relativt sett gått ned, til fordel for audiovisuelle mediers fremvekst. Populærkulturen har

⁷² Svedjedal, Johan (2020) "Läsning och lyssnande i en mångmedial tid". I Nordlund, A. og Svedjedal, J. (2020) *Läsandets årsringer. Rapport och reflektioner om läsningens aktuella tillstånd i Sverige*. Stockholm: Svenska Förläggarförbundet.

også smittet over på litteraturen: Mens krimlitteraturens andel av bestselgerne i Sverige utgjorde 20% på 1950-tallet og 25% på 1960-tallet, utgjør det i 2010 60%. Kilden er en studie av Berglund, som på bakgrunn av sine funn kaller kriminallitteraturen for vår tids "normal-litteratur".⁷³ Svedjedal argumenterer dermed for at det bare *tilsynelatende* er slik at "lesning" og daglig mediebruk av bøker er stabil over mange år. For om man leser statistikken grundigere, vil man se at det er et stort frafall blant yngre lesere, og at andelen som leser for å tilegne seg kunnskap, er redusert fra 1/5-del til 1/10 de siste 20 årene. Og det er altså heller ikke egentlig lesing, men lytting, som gjør at "forbruk av bøker", eller "å ta del litteraturen", som Svedjedal heller kaller det, holder seg stabil i Sverige. Det er omtrent like mange som "tar del i litteraturen" i 2020 som i 2010, men lytting, ikke lesing utgjør 1/3 av alt salg i følge Forleggerforeningens statistikker. *Lesing* av bøker, både på papir og e-bok, går tydelig ned de siste 10 årene. Flere kvinner enn menn leser, men forskjellen er ikke så stor som mange mener, hevder Svedjedal. Det er mer bemerkelsesverdig at fritidslesing har avløst nyttelesing og at lesning har falt markant i aldersgruppen 15 til 24 år. Og forandringene i måten fysiske bøker omsettes på, har vært mye mer drastisk enn endringene i lesevanene, mener Svedjedal. Den digitale endring av lesevaner skjer ikke, selv om forlag, skoler og biblioteker fremmer digitale plattformer og digitalt salg. Svedjedal finner foreløpig belegg for at lytting derfor er kommet i tillegg til tradisjonell lesing, og at det ikke er det samme produktet som "leses". Støtte for dette finnes også i hvem som faktisk lytter mest: Det er aldersgruppen 36 - 55 år, korrelert med barnefamilier (hodetelefoner anbefales), høy utdanning og høy inntekt. Svedjedal finner støtte for at den fysiske boka holder stand, som leseres preferanse når de svarer på spørsmålet om man "noen gang siste år" har lest eller lyttet. Mens 9 av 10 har lest, har bare 4 av 10 "noen gang" lyttet til lydbok.

I den samme rapporten om leseutviklingen i Sverige har Anna Nordlund redegjort for lesing av kunnskapslitteraturen blant barn og unge, og spesielt sett på utviklingen av svenske resultater for nasjonale og europeiske leserundersøkelser. Fra å ha vært blant de beste leserne i Europa, falt leseforståelsen og -evnen fra 1990-tallet og fram til 2011. Samtidig dokumenterte forskning at leseundervisningen i skolen var redusert i perioden. De senere årene er det blitt tatt grep for å styrke svenskundervisning og lesing av litteratur på skolen, og tallene fra PISA-undersøkelsene viser nå noe framgang igjen. Men fortsatt hevder Nordlund at "[...] samtlige nordiska länder har en lägre andel elever som tycker mycket om att läsa,

⁷³ Berglund, Karl (2012) *Deckarboomen under lupp. Statistiske perspektiv på svensk kriminallitteratur 1977 - 2010*. Skriftserie, Avdeling för litteratursociologi, Uppsala Universität. Uppsala.

jamført med gjennomsnittet for EU og OECD-länder, och allra lägst är andelen i Sverige.⁷⁴ Nye prøver skal gjennomføres i 2021, og man venter spent på resultatene. Men et alarmerende funn er at svenske barn og unge rapporterer betydelig mindre interesse og glede ved lesing enn før, og at tidsbruksanalyser viser nedadgående tall for lesing og sterkt økende mobil- og skjermbruk blant unge. Utlånstallene fra svenske bibliotek har minsket med 20% på 10 år, for de unge. Nordlund avslutter med å si at "[...] (u)r perspektivet läsförmåga och läsmotivation kan det alltså finnes anledning att närmare granska effekterna av de krav och förventningar på digitalisering som styrdokument ålägger såväl skola som barnomsorg."⁷⁵

Grunnen til at vi har oppholdt oss så utførlig med denne svenske rapporten, er at vi mener at funnene her har betydning også for hvordan spørsmålet om utviklingen av litteraturens og bøkens rolle i allmenndannelsen har sammenheng med videre litteraturpolitiske spørsmål. Det å lese er noe annet enn å lytte. Lesing særlig på papir fremmer som mange undersøkelser har vist, evnen til å forstå sammenhenger og tenke selvstendig og sammenhengende. Vi har berørt dette spørsmålet på slutten av vår bok om *Litteraturpolitikens verktøykasse*. Utviklingen i Sverige kan derfor være et lærestykke for Norge og andre europeiske land.

Tyskland

Tyskerne ligger omtrent midt på listen over Europas ivrigste boklesere.⁷⁶ En representativ undersøkelse fra 2017⁷⁷ fant at 61 prosent av tyskerne leser bøker regelmessig, 22 prosent leser daglig. Bare én av åtte det vil si 13 prosent leser aldri. Studien viste videre at i Tyskland som i andre europeiske land står papirboka overfor økende konkurranse fra e-bøker og lydbøker. Ni av ti – 91 prosent – leser papirbøker, men to av fem – 41 prosent – av storlesere lastet ned e-bøker og nesten hver fjerde – 24 prosent – hørte på lydbøker. Lydbøkene appellerer først og fremst til aldersgruppen midt tjuetårene. E-bøker er spesielt populære i de høyere inntektsgruppene, og nesten halvparten av dem leser e-bøker

Leseraten i Tyskland som i andre land i stor grad aldersavhengig. Mens 28 prosent av 50-59 åringene leser hver dag eller nesten hver dag, var det bare 15 prosent av 18-29 åringene som

⁷⁴ Nordlund, A. (2020) "Läsningens tillstånd bland barn och unga". I Nordlund, A. og Svedjedal, J. (2020) *Läsandets årsringer. Rapport och reflektioner om läsningens aktuella tillstånd i Sverige*. Stockholm: Svenska Förläggarföreningen. Sitat fra s. 74.

⁷⁵ *ibid*, s.74.

⁷⁶ <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-20180423-1> (sist besøkt 01.09.2021)

⁷⁷ www.splendid-research.com/studie-buecher (sist besøkt 01.09.2021)

gjorde det. Lesing er også et klassespørsmål: Mens mer enn halvparten av de lavtlønnede med en netto husholdningsinntekt på mindre enn 1100 euro sjelden eller aldri leste en bok utenfor spesielle situasjoner som skole, gjelder dette i underkant av en tredjedel av husholdningene med en inntekt på over 4000 euro.

På spørsmålet om hvilke genre som var de mest populære innenfor skjønnlitteraturen viste det seg at disse ikke overraskende var rangert som følger:⁷⁸ Krim og thrillere; historiske romaner; spenning- og eventyr; klassikere; fantasy; samtidslitteratur; kjærlighetsromaner; science-fiction; horror; erotikk. Innenfor fag- og sakbokgenrene var listen: praktisk rådgivning og hobbybøker; vitenskap og teknikk; biografier; samtidshistorie og politikk; sport.⁷⁹

Det tyske bibliotekvesenet er svært godt utbygd og er en viktig del av både de enkelte delstatenes og den nasjonale litteraturpolitikken. Bestanden av materiale er 340 millioner bøker, filmer og musikktitler. I 2018 ble de oppsøkt mer enn 220 millioner ganger. Utlånet var på rundt 340 millioner bøker, filmer og musikktitler. Elektroniske medier spiller en stor rolle i de offentlige folkebibliotekene som rår over 29 millioner e-medieelementer. I 2018 var totalt 240 608 brukerarbeidsstasjoner tilgjengelig, hvorav 105 461 på offentlige biblioteker og 135 147 i akademiske biblioteker. I akademiske biblioteker har brukere fått tilgang til e-bøker rundt 278 millioner ganger og har også fått tilgang til digitale tidsskriftartikler rundt 78 millioner ganger. Mer enn 550 000 mennesker deltok på kurs, turer, undervisningsarrangementer og webinarer organisert av akademiske biblioteker.⁸⁰

⁷⁸ <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/660890/umfrage/beliebtesen-genres-der-leser-von-buechern-oder-e-books/> (sist besøkt 01.09.2021)

⁷⁹ <https://www.buch-bestsellerlisten.de/sachbuch/> (sist besøkt 01.09.2021)

⁸⁰ <https://www.bibliotheksverband.de/dbv/publikationen/bericht-zur-lage-der-bibliotheken.html> (sist besøkt 01.09.2021)

8. Situasjonen i andre land: Frankrike og Nederland

Frankrike

Frankrike innførte boklov i 1981. Loven blir kalt «La Loi Lang» oppkalt etter daværende kulturminister Jaques Lang.⁸¹ Loven fastsetter at alle typer bøker eller bokliknende utgivelser, det vil også si e-bøker skal ha en fast pris som fastsettes av utgiver eller importør for importerte bøker for en periode på to år. Fastprisen omfatter alle utsalgssteder – fysiske bokhandlere, nettbokhandlere, kiosker, supermarkeder. Loven tillater at det gis 5 prosent rabatt. Bokklubber som opererer med abonnement, kan sette en lavere pris etter at det er gått ni måneder, og benytte seg av særlige promosjonstilbud. Ved salg til utdannings- og forskningsinstitusjoner, lokale myndigheter, biblioteker skal det innrømmes 9 prosent rabatt. Prinsipielt er også lydbøker omfattet av loven, men dette skaper noen utfordringer. Det er ikke noe problem med salg av lydbøker i form av cder. Men strømmetjenester er en form for abonnementstjenester – slik som bokklubbene er det, og det kan argumenteres for at lydboktjenester skal reguleres på tilsvarende måte. Det diskuteres om strømmetjenester kan gi særlige tilbud som gratis nedlasting av én bok i måneden, eller at prisen settes ut fra tid som er gått med til lytting.⁸²

Frankrike har en nedsatt moms på 5,5 prosent på bøker.

Frankrike og det franske språkmarkedet er et stort bokmarked som inkluderer fransktalende land som Belgia og Sveits, og flere frankofone land i resten av verden, som i Afrika.⁸³

I 2018 hadde franske forlag et totalt salg på 2.67 milliarder € (av dette utgjorde salg av rettigheter 145 millioner €). Og de solgte 419 millioner bøker. Salget for undervisningsmateriale utgjorde 2.239 millioner €. De selger i alle frankofone land, som imidlertid også har sine egne franskspråklige forlag, bokhandlere og forfattere,

I 2019 gav forlagene ut 107.143 titler hvorav 44.660 var nye titler og 62.483 gjenutgivelser. Totalt utgjorde dette 516,8 millioner bøker hvorav 296,8 millioner var nye, og 220,1 var nye

⁸¹ <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006068716/> (sist besøkt 07.09.2021)

⁸² For en diskusjon se denne lenken som krever abonnement eller engangskjøp av artikkel: <https://www.livreshebdo.fr/article/prix-unique-et-numerique-trois-nouveaux-defis#> (sist besøkt 07.09.2021)

⁸³ De følgende tallene er stort sett hentet fra <https://www.culture.gouv.fr/Sites-thematiques/Livre-et-lecture/Actualites/Chiffres-cles-du-secteur-du-livre-2018-2019> (sist besøkt 07.09.2021) Og https://www.sne.fr/app/uploads/2021/06/SNE_2021_Synthese_ChiffresEdition2020.pdf (sist besøkt 07.09.2021). At tallene fra de to kildene er ulike, skyldes at metoder for innsamling og registrering av data varierer.

opplag. Gjennomsnittsooplaget var på 4.824, men for nye bøker var tallet 6.645, og for gjenutgivelser 3.522. 22,5 prosent av bøkene ble solgt gjennom enkeltstående bokhandlere; 27 prosent gjennom store spesialiserte kjeder f.eks. FNAC; 18,5 prosent gjennom andre magasiner og supermarkeder; 21 prosent over nettet; 7,5 prosent gjennom bokklubber o.l.; 4 prosent via andre salgssteder.

I 2018 utgjorde det digitale salget 212,6 millioner €, hvorav 5,8 millioner € til bærbare enheter, og 206,8 millioner € til ulike streaming og nedlastbare formater. I 2019 var genremessig skjønnlitteratur den største gruppen og utgjorde 21,5 % av markedet. Deretter fulgte undervisningsmateriale med 14,6 %, «sciences humaines e sociales» 14,3 %, barne- og ungdomsbøker 13,2 %, tegneserier o.l. 11,5 %, instruksjonsbøker – kokebøker etc., 12,8 %, STM 2,5 %. Når det gjelder e-bøker er det store salgsvolumet knyttet profesjonell og akademiske utgivelser og 36 %, mens skjønnlitteratur bare utgjør 5 %, og undervisningsmateriale primært for skolen 4 %.

Den franske forleggerforeningen Syndicat national de l'édition (SNE) har ca 650 medlemmer.⁸⁴ Men ifølge andre estimater er det så mange som 3000 småforlag i landet.⁸⁵ Av de 200 største forlagene i 2019 var 89 uavhengige av kjeder.⁸⁶ De store gruppene dominerer imidlertid markedet og omfatter mange underforlag og imprints, og har også en rekke spesialforlag innenfor blant annet undervisning knyttet til seg. Noen av dem har også hovedkvarter utenfor Frankrike som den nest største gruppen Editis som eies av det spanske internasjonale konsernet Grupo Planeta med en omsetning på 733 millioner €. På tredje plass finnes Madrigal med en omsetning på 571 millioner €, på fjerde plass den belgiske gruppen Média-Participations med en omsetning på 555 millioner, og på femte Lefebvre-Sarrut (524 millioner €). Den helt dominerende gruppen er imidlertid Hachette Livre som er en stor internasjonal aktør blant annet på amerikanske markedet. Den totale omsetning i hele verden var på 2,384 milliarder € i 2019, hvorav i Frankrike 834 millioner.

Av de 25.000 salgsstedene som selger bøker i Frankrike, er det 15.000 som selger dem rimelig aktivt, og det er 3.200 som har bøker som sin viktigste vare. De 1200 ledende

⁸⁴ <https://www.sne.fr/sne-international/> (sist besøkt 07.09.2021)

⁸⁵ En liste over mange av de franske forlagene finnes på: <https://publiersonlivre.fr/liste-maisons-dedition-france/> (sist besøkt 08.09.2021)

⁸⁶ <https://www.livreshebdo.fr/article/editeurs-francais-les-champions-de-lannee-2019> (Sist besøkt 07.09.2021)

bokhandlerne står for mellom 60 og 75 prosent av salget fra franske forlag.⁸⁷ Det innebærer at det er ca. 22.000 innbyggere per skikkelige bokhandel i Frankrike.

I 2019 var det til sammen 21 bokhandlerkjeder i Frankrike. Den med størst omsetning er kulturvarehuset Fnac/Darty som også er virksomme blant annet i Belgia, Spania og Portugal. Kjeden har 180 utsalg. Den nest største er Leclerc som er sammenslutning av uavhengige bokhandlere med 220 bokhandlere. Den tredje største er Cultura med 88 utsalgsteder. Actissia er på fjerde plass 140 salgssteder. Gibert Joseph på femte plass har 33 bokhandlere hvorav landets største er Gibert Joseph bokhandelen i Paris. Blant de ti største på sjuende og åttende plass er det også to grupper av uavhengige salgssteder – Système U med 850 salgssteder og Maison de la Presse med 590 salgssteder. Disse er ikke fullsorterte bokhandlere. Flere av kjedene eies også av selskaper som kontrollerer forlag, så som Lagardère som er moderselskapet til Hachette Livre; og Madrigal som er den fjerde største forlagsgruppen.⁸⁸ Dette betyr at det er en betydelig grad av konsentrasjon og vertikalt eierskap i den franske bokindustrien. Det er ellers flere forfatterforeningen i Frankrike. Den viktigste er La Société des Gens de Lettres (SDGL).⁸⁹

Nederland⁹⁰

Nederland har en boklov som ble iverksatt i 2005 og siste gang fornyet i 2019 foreløpig formelt fram til 30.06. 2021.⁹¹ De praktiske sidene ved loven blir administrert av det nederlandske medietilsynet (Commissariaat voor de Media). Loven sier at utgiveren må sette en fast pris for alle bøker som først blir utgitt på nederlandsk eller frisisk. Den gjelder for ett år. Den må alle utsalgsteder rette seg etter. Fastprisloven gjelder imidlertid ikke for bokklubber, skolebøker eller andre utgivelser for skoleverket. Den omfatter heller ikke e-bøker eller lydbøker. Fastprisen kan imidlertid justeres etter 6 måneder, men da må dette meldes til medietilsynet senest én uke på forhånd. Forhandlere har lov til å tilby 5 til 10 prosent rabatter eller til og med bestemme sine egne rabatter ved salg av flere eksemplarer i særskilte tilfeller som for eksempel med salgskampanjer. Dette betyr at den nederlandske

⁸⁷ https://www.syndicat-librairie.fr/environnement_sectoriel_combien_de_librairies (sist besøkt 07.09.2021)

⁸⁸ *Les 400 premières librairies françaises*. Classement 2019. <https://www.livreshebdo.fr/article/les-400-premieres-librairies-francaises-0> (sist besøkt 08.09.2021)

⁸⁹ <https://sgdl.org/sgdl-accueil/la-sgdl/presentation-de-la-sgdl> (sist besøkt 08.09.2021)

⁹⁰ Når ikke annet er referert i notene, er opplysningene i dette avsnittet stort sett hentet fra de angjeldende aktørenes egne nettsider.

⁹¹ <https://wetten.overheid.nl/BWBR0017452/2019-01-01/> (sist besøkt 07.09.2021) og <https://www.pumbo.nl/blog/boek-uitgeven/wet-op-de-vaste-boekenprijs> (sist besøkt 07.09.2021) og <https://www.cvdm.nl/vaste-boekenprijs> (sist besøkt 07.09.2021)

bokloven har klare fellestrekk med den norske bokavtalen. Historien om reguleringen av det nederlandske bokmarkedet går helt tilbake til 1815 da bokhandlerne i landet dannet sin egen forening. I løpet av attenhundretallet utviklet det seg konflikter mellom bokhandlerne og forlagene som opprettet sin egen forening. I 1904 ble de to foreningene enige om en form for avtale om faste bokpriser, som med flere endringer fungerte fram til bokloven ble vedtatt.

Det er nedsatt moms på 9 prosent for alle bøker inkludert e-bøker i Nederland.

I 2018 var det om lag 1000 store og små forlag i Nederland. 100 av disse utgir 95 prosent av alle titler i landet. Det betyr at de aller fleste forlagene er svært små. De to største forlagsgruppene opererer innenfor feltet STM. Det gjelder Elsevier, verdens største forlag innenfor STM felter som er en del Reed Elseviergruppen, og Wolters Kluwer, og Brill. Ellers er det ett stort undervisningsforlag Noordhof som fram til 2007 var en del Wolters Kluwer. Ellers er det tre store allmenne forlagsgrupper som omfatter en rekke imprints og underforlag – Verlagsgruppe WPG, VBK og Meulenhoff. De ulike underforlagene har klare forlagsprofiler, det gjelder for eksempel Nederlands fremste litterære utgiver – de Bezige Bij (Den flittige bien) som er en del av WPG. I 2018 var 333 e-bok utgivere i landet.⁹²

Bokbransjen er organisert i fire ulike foreningen KVB (De Koninklijke Vereniging van het Boekenvak) som har sine røtter tilbake 1815 omfatter både forlag og bokhandlere. NUV (Nederlands Uitgevers Verbond) som er forleggerforeningen og KBb (De Coöperatieve Koninklijke Boekverkopersbond) som er bokhandlerforeningen. Forfatterne er organisert i De Auteursbond.

Det er 1400 bokhandlere i landet. De fleste eies av fem store kjeder. Tre av disse eies av samme konsern Audax Groep. Det gjelder AKO (Algemene Kiosk Onderneming) som har 72 butikker, Bruna som har 270 utsalg, Read Shop som har 170 butikker. Libris er en sammenslutning av noe over 100 uavhengige bokhandlere. De Siegte er en liten kjede med 3 store bokhandlere i Amsterdam, Rotterdam og Leiden. Det vil si at det er om lag 12.360 innbyggere per bokhandel i landet. E-boksalget er betydelig og det er 190 e-bokhandlere. Den største er BOL.com. Den dominerende distribusjonssentralen som også dekker Flandern, er

⁹² <https://www.statista.com/statistics/827522/number-of-e-book-publishers-in-the-netherlands/> (sist besøkt 07.09.2021)

CB (Centraal Boekhuis) hvis historie går tilbake til 1871. Dette innebærer at det er en betydelig konsentrasjon i det nederlandske bokmarkedet.

I 2020 ble det publisert 33.764 boktitler i Nederland. Det omfatter også alle de internasjonale utgivelsene på de vitenskapelige forlagene.⁹³ Mange av disse er engelskspråklige bøker som ikke faller inn under bokloven. Omsetningen i den nederlandske bokindustrien var 597 millioner euro i 2020,⁹⁴ og det ble solgt omtrent 45 millioner eksemplarer. Som var det samme antallet som i 2013, men da ble publisert omtrent 4000 færre titler – 29.302.⁹⁵ Åtte prosent av alle bøker som ble solgt i landet var e-bøker i 2020,⁹⁶ og i 2018 ble 21 prosent av alle bøker solgt over nettet.⁹⁷ Det er interessant å merke seg at 27 prosent av dem som strømmet lydbøker i Nederland i 2020, gjorde det via de offentlige bibliotekenes app, Luisterbib. Så mange som 30 prosent kjøpte ellers cd-er i nettbokhandler eller fysiske bokhandler.⁹⁸ Ellers finnes det to nederlandske strømmetjenester; Luisterboeken og Kobo Plus, som eies av nettbokhandelen Bol, som også selger mange lydbøker som cd. Storytel er den største av de internasjonale kjedene sammen med Amazons Audible og svenske Nextory.

Når det gjelder markedet for oversatt litteratur er det en betydelig utfordring for det nederlandske bokmarkedet at det selges mange importerte engelskspråklige utgivelser, opprinnelig publisert i f.eks. Storbritannia. Disse faller ikke inn under fastprissystemet og de importerte bøkene blir gjerne priset billigere enn de tilsvarende oversatte nederlandske utgivelsene.⁹⁹ Denne delen av bokmarkedet ble estimert til å utgjøre nesten 8 prosent av det totale titteltilbudet hos CB.¹⁰⁰

⁹³ <https://www.statista.com/statistics/827593/number-of-new-book-titles-in-the-netherlands/> (sist besøkt 06.09.2021)

⁹⁴ <https://www.statista.com/statistics/875949/turnover-of-the-book-market-in-the-netherlands/> (sist besøkt 06.09.2021)

⁹⁵ <https://www.statista.com/statistics/875967/sales-volume-of-books-in-the-netherlands/> (sist besøkt 06.09.2021)

⁹⁶ <https://www.statista.com/statistics/948097/sales-volume-share-of-e-books-in-the-netherlands/> (sist besøkt 07.09.2021)

⁹⁷ www.slideshare.net > the-dutch-book-market-an-overview (sist besøkt 07.09.2021)

⁹⁸ <https://www.statista.com/statistics/980444/ways-to-acquire-audio-books-in-the-netherlands/> (sist besøkt 07.09.2021)

⁹⁹ <https://netherlandsnewslive.com/you-can-stunt-with-the-price-of-foreign-books/228355/> (sist besøkt 07.09.2021)

¹⁰⁰ www.slideshare.net > the-dutch-book-market-an-overview (sist besøkt 07.09.2021)

9. Priser i markedene

Et av de vanskeligste problemene når det gjelder sammenlignende statistikker om bokbransjen i Europa og internasjonalt, handler om å forstå og måle hva som er de reelle gjennomsnittsprisene for bøker i ulike land. Det er nemlig avhengig av mange ulike forhold, og både registreringsrutiner og målemetoder er varierende fra land til land.

Prinsipielt er det også et problem i slike statistikker at én utgivelse ikke egentlig er lik en annen. Hver utgivelse er unik og et totalantall og gjennomsnitt for priser av bøker, skjuler informasjon om hvordan prising varierer mellom ulike titler, mellom bestselgere og normalt selgende bøker, osv. Det er altså prinsipielt ikke mulig å operere med gjennomsnittspris for bøker. Selv om man tar med i betraktning ulike boktyper og får fram forskjeller mellom genrer og ulike målgrupper, blir forståelsen av ulikhetene i måtene prisene bestemmes på, for ulike utgivelser innenfor allmennmarkedet, borte. I mange statistikker er i tillegg de ulike formatene (innbundet, pocket og e-bok eller andre former for utgivelser) ikke mulig å spore. En viktig faktor i forlagenes prissetting betinges også av om boka ventes å bli, eller faktisk også blir bestselgere. Prisen på en bestselger settes på en annen måte enn på de utgivelsene som regnes som litterært verdifulle, men med et mer begrenset marked. På tross av dette har vi forsøkt å finne fram til noen representative tall for spørsmålet om hvordan prisene på bøker forholder seg til hverandre i ulike markeder. Den første konklusjonen som det later til at det er noenlunde enighet om, er følgende:

The price of books in the EU is growing more slowly than total consumer prices, as measured by the monthly Harmonised Index of Consumer Prices (HICP). Between June 2011 and June 2021, the price of books increased by 12%, compared with 14% for total consumer prices.

[...] The price of books in general has risen by 4% from December 2016 to June 2021, with the price of e-book downloads (and binding services) rising by 12%. The price of fiction books was also up nearly 6% in this period. In contrast, the price of educational textbooks has fallen by almost 2%.¹⁰¹

For så å illustrere problemene med denne typen statistikker kan vi trekke fram prisforholdene i det tyske bokmarkedet for alle salgssteder i desember 2019. Da var gjennomsnittsprisen for en bok innenfor gruppen naturvitenskap, medisin, informatikk, teknikk (altså det som vanligvis kalles STM gruppen) 30,52 €; en samfunnsvitenskapelig bok hadde en

¹⁰¹ <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/edn-20210809-1> (sist besøkt 02.09.2021)

gjennomsnittspris på 22,21 €; innenfor humaniora, kunst og musikk var prisen 19,31 €; en gjennomsnittlig sakbok kostet 17,91 €; en skjønnlitterær utgivelse kostet gjennomsnittlig 13,46 €; og en barnebok 11,37 €. ¹⁰² Når man så beveger seg fra utgivelsestype til format, blir oversikten over gjennomsnittsprisene for samme måned annerledes. En hardcover bok koster i gjennomsnitt 16,37 €, en lydbok 13,22 €, en pocketbok 11,05 €. ¹⁰³ Og den gjennomsnittlige bokprisen for alle typer bøker i alle salgssledd i desember 2019 var 14,36 €. ¹⁰⁴ For å se dette i et slags komparativt perspektiv så var prisen for den gjennomsnittlige bok i Nederland, som har fastpris på trykte bøker, men ikke på e-bøker i 2019 12,99 €. ¹⁰⁵

Så for å se på en ytterligere sammenlikning var den gjennomsnittlige pris for en akademisk bok innenfor alle fagområder i Storbritannia i 2019 19,71 £. Men denne prisen gjelder også for det store britiske eksportmarkedet for akademiske bøker. Det var denne bokgruppen som hadde høyest gjennomspris på i Storbritannia. Ellers varierte prisene betydelig for de ulike kategoriene. Skolebøker lå på 6,39 £, English Language Teaching (en viktig genre for britiske forlag) var 5,27 £; sakprosa og oppslagsbøker 4,37 £; fiksjon 3,3 £, barnebøker 1,95 £. Det hører imidlertid med til denne historien at her alle formater med – inkludert pocketbøker, men ikke e-bøker. ¹⁰⁶

I Frankrike som har en boklov som omfatter alle typer utgivelser, varierer gjennomsnittsprisene for både formater og genrer betydelig, men statistikken fra 2019 som vi her viser til, er også betydelig mer finmasket. Statistikken opererer med ulike undergenrer innenfor romangenren –krim, thriller, romanse, erotikk, historisk etc – men gjennomsnittsprisen for en roman i førsteutgave (i Frankrike har de som regel ikke hardcover) var 10,03 €; i pocket 6,28 €, og i e-bok (Kindle) 6,14 €. Akademiske bøker innenfor kategorien STM førsteutgaver 17,97 £, sciences humaines (omfatter både samfunnsvitenskap og humaniora) 14,26 €. I pocket for disse kategoriene er gjennomsnittsprisene 7,55 £ og 6,30 €, i e-bok 7,95 € for sciences humaines, men det er ingen opplysninger om STM for e-bøker.

¹⁰² <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/952440/umfrage/durchschnittlicher-buchpreis-nach-warengruppen/> (sist besøkt 02.09.2021)

¹⁰³ <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/952434/umfrage/durchschnittlicher-buchpreis-nach-formaten/> (sist besøkt 02.09.2021)

¹⁰⁴ <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/952447/umfrage/durchschnittlicher-buchpreis-im-deutschen-buchhandel/> (sist besøkt 02.09.2021)

¹⁰⁵ <https://www.statista.com/statistics/876005/average-price-of-books-in-the-netherlands/> (sist besøkt 02.09.2021)

¹⁰⁶ <https://www.statista.com/statistics/305710/average-invoiced-price-of-physical-books-by-category-in-the-uk/> (sist besøkt 02.09.2021)

Sett over ett er gjennomsnittsprisen for en nytgitt fransk bok av alle genre 11,49 €, og i pocket 7,59 €, og som e-bok 5,66 €. ¹⁰⁷

Når det gjelder prisene i Sverige, var gjennomsnittsprisen på innbundne bøker i 2020 146 kroner. For pocketbøker var gjennomsnittsprisen 61 kroner, som innebar en nedgang på 3,7 prosent i forhold til 2019. I rapporten argumenteres det for at prisene er under press nedover på grunn av konkurranse fra nettdistribusjon som går ut over marginene i bokhandlene. Om dette skriver Erik Wikberg i sin utredning for den svenske forleggerforeningen:

År 2020 var det avrundade snittpriset på alla sålda böcker (även inräknat lyssningar/läsningar i Digitala abonnemangstjänster) 76 kronor, att jämföra med snittpriset 85 kronor på alla sålda böcker 2019, troligtvis för att volym flyttades från Fysisk bokhandel till Internetbokhandel/Bokklubbar där priserna är lägre. ¹⁰⁸

Nå viser ikke noen av disse statistikkene noe om prisforholdene mellom bestselgere og de gjennomsnittlig prisete bøkene i markedet, men der er det overveielser som tyder på to ulike tendenser. Den ene går ut på at forventete bestselgere prissettes noe høyere fordi de vil selge uansett pris. Den andre går ut på at den settes lavere, og at man regner med at på dette feltet kan det være konkurranse på pris. Men dette er altså argumenter som er knyttet til den enkelte tittel og deres skjebne på markedet. ¹⁰⁹

Det er påfallende at det ikke finnes skikkelige statistikker over forholdet mellom prisene på bestselgere og prisene på bøker av annen type. Vi vil imidlertid trekke fram noe John B. Thompson skrev i sin bok fra 2010 *Merchants of Culture*:

In the UK, by contrast, the downward pressure on publishers' margins stems primarily from the escalating discounts that have followed the demise of the Net Book Agreement. [...] the most powerful retailers are able to use their market muscle to extract higher discounts from publishers, and are able to play publishers off against one another for access to the limited number of high-visibility, high-velocity retail spaces for books. The overall impact has been upward drift in average discount that publishers offer to the retail sector: [...]¹¹⁰

¹⁰⁷ <https://www.livre-attitude.fr/etudes/prix-livre-edition/> (sist besøkt 02.09.2021)

¹⁰⁸ Wikberg, Erik (2020) *Bokförsäljningstatistiken. Helåret 2020*. Stockholm. svenska bokhandlareforeningen svenska förläggareforeningen. S. 35.

¹⁰⁹ For en diskusjon av dette se: <https://www.buchreport.de/news/wie-sich-die-preisschraube-dreht/> (sist besøkt 02.09.2021)

¹¹⁰ Det hører med til historien at her skriver Thompson særlig om bestselgermarkedet, og ikke om de fullassorterte bokhandlerne, men om kjeder W.H. Smith, og også salget i de supermarkedkjedene som Tesco. Thompson, John B. (2010/ revidert paperback 2012) *Merchants of Culture*. Cambridge. Polity. S. 312.

Det vi har referert her, viser at å trekke konklusjoner om hvordan gjennomsnittsprisene utvikler seg komparativt i ulike europeiske bokmarkeder – med frie eller fast priser – er praktisk talt umulig. Det skal nevnes at det ikke lyktes oss å finne opplysninger om prisutviklingen i det danske bokmarkedet.

10. Kontrasterende analyse vedrørende fast- og friprisregulering

Bokmarkedene i europeiske land er svært ulike selv om det er mulig å peke på de grunnleggende strukturene og aktørene som finnes i all bokproduksjon – forfattere, forlag, distribusjonsledd, lesere, osv. Men vi er inne i en tid der det skjer stadige forandringer i disse strukturene, som påvirker markedenes økonomiske og normative forhold. Som vi har vist ved å trekke fram situasjonen i Danmark, Sverige og Tyskland, med sideblikk på Nederland og Frankrike, er både den politiske og økonomiske situasjonen for bokindustriene i disse europeiske landene, svært forskjellige. Det er også vanskelig å sammenligne statistikkene fra de ulike landene, fordi det opereres med ulike parametere og målemetoder, og landenes grunnleggende trekk er svært forskjellige. Dette gjør det vanskelig å sammenligne "ellers like tall" når det f.eks. gjelder markedenes størrelser, målt i omsetning eller i antall titler og hvilke omsetningsområder totalene er fordelt på. Også hvordan litteraturpolitikken virker inn i de ulike landene, er vanskelig å måle og sammenligne. Ikke bare prisregulerings-regimene er forskjellige i de landene vi har studert, også bruken av andre litteraturpolitiske virkemidler varierer. De europeiske landenes bokpolitiske og bokøkonomiske "systemer" er og blir forskjellige, og det er vanskelig å isolere sammenliknbare virkninger av prisreguleringer i de enkelte land. Slik vi viser i kapittelet over, om gjennomsnittspriser på bøker i ulike land, later det til at det er mange andre variabler enn hvorvidt det er frie eller faste priser, som bestemmer prisen på bøker.

Det er imidlertid mulig å gå ut fra at det i alle europeiske land, også i dem som har friprisordninger, finnes en oppfatning om at lesing av bøker er et samfunnsgode, og at en bok er et verdifullt og unikt produkt. En bok er både et privat og et offentlige gode, noe som legitimerer at det finnes en bred vifte av boklover, avtaler og ulike litteraturpolitiske virkemidler over hele Europa. Alle landene vi har sett på, har en eller annen form for litteraturpolitikk. Et av de viktigste er redusert moms på bøker, som finnes både i land med frie og faste priser. Danmark må imidlertid sies å være i en helt spesiell situasjon i og med at det er det eneste landet ved siden av Ukraina med full moms på bøker.¹¹¹

¹¹¹ <https://www.bitmapbooks.co.uk/pages/vat> (sist besøkt 08.09.2021)

I det offentlige ordskiftet om litteraturpolitikk i Europa er det imidlertid to motstridende holdninger til hvordan boka skal behandles og forstås som vare og gode.¹¹² På den ene siden finnes det dem som hevder at en bok må ses som en vare på linje med alle andre, og at bokmarkedet ikke skal underlegges særlige regler. Det er en holdning som konkurransemyndighetene i de fleste land heller mot.

Argumentene for frie priser er at de fører til økt konkurranse, som igjen fremmer innovasjon og lavere priser for bokkjøperne. Videre hevdes det gjerne at faste priser fører til mindre konkurranse og dermed til økt monopoldannelse og vertikal integrasjon mellom produksjons- og distribusjonsleddene dvs. forlag og bokhandlerkjeder. Det å kunne fastsette en enhetlig fast pris for alle bokkjøpere i alle bokhandlere antas videre å muliggjøre uheldig samarbeid mellom forlag og bokhandlere, særlig i store kjeder som dermed leder til urimelig profitt i bransjen. Mangel på konkurranse om pris på bøker fører til monopolistisk makt til forlag så vel som til bokhandlere. Monopolmakt gjør at bokprisene stiger, og blir høyere enn konkurransedyktige markedspriser for andre sammenliknbare varer. Følgelig vil dette øke utgivernes og bokhandlernes fortjeneste. Jo mer konkurranse det er på pris både for de enkelte utgivelser og for bøker sammenlignet med andre konkurrerende varer, jo vanskeligere er det å øke prisene. Etterspørselen etter bøker og prisen på disse avhenger blant annet av at det finnes "nære" erstatninger for bøker, for eksempel filmer, spill, strømming av TV, musikk og lydbøker. Fastprissystemer begrenser også insentivene til innovasjon i bransjen, hevdes det, fordi de eksisterende bokformatene og produksjons- og distribusjonssystemene er lønnsomme i seg selv. Distribusjonsformer som er mer effektive og billigere enn tradisjonelle bokhandelssystemer, kan gi kostnadsbesparelser til forbrukerne gjennom å redusere prisen på bøker, noe som også er et argument for tilgjengelighet. Ut fra en slik argumentasjon tilbyr nettbaserte bokhandlere et bredt spektrum av bøker og bedre service enn fysiske bokhandlere. Det betyr derfor ingenting om det er få bokhandlere i et land per innbygger.

Argumentene for fast prisordninger framhever at bokmarkedet utgjør et særlig viktig kulturområde med sine egne verdier og normer knyttet til språk, lesing, demokrati, kunnskap, deltakelse, identitet og sosiale fellesskap, og dermed må ha spesielle regler som beskytter dets egenart. Det er denne tankegangen som ligger bak innføringen av boklover i Europa. De

¹¹² For en oppsummering av argumentene rundt denne problemstillingen se: Miriam Marcowitz-Bitton and Jacob Nussim, Regulation of Book Markets, 97 WASH. U. L. REV. 0835 (2020). Tilgjengelig på https://openscholarship.wustl.edu/law_lawreview/vol97/iss3/8 (sist besøkt 08.09.2021)

viktigste argumentene for fastprissystemer er at prisregulering av bokmarkedet øker tilgjengeligheten og spredningen av bøker til flest mulige potensielle lesere og bokkjøpere, og at det likestiller hver bok og hver forfatter, når det gjelder muligheten til faktisk å bli kjøpt og lest.

Produksjonsprosessen for bøker er underlagt store faste kostnader (uavhengig av antall lesere) og lave variable kostnader (som avhenger av antall trykte bøker). Nå er produksjonsprisen for papirbøker presset i alle europeiske markeder, ikke bare på grunn av teknologiske nyvinninger og digitalisering i hele prosessen, men også fordi trykking er flagget ut til lavkostland. Når produksjonskostnadene er mer eller mindre faste, resulterer ikke ubegrenset konkurranse nødvendigvis til et gunstig resultat. Forlag og distributører må selge en tilstrekkelig mengde bøker for å dekke faste utgifter til redigering, utvikling av nye bøker, markedsføring etc. Dermed vil bøker som ikke forventes å selge godt nok til tross for kvalitet, ikke bli utgitt i et totalt konkurransestyrt marked. Om de blir utgitt av små forlag, når de ikke fram til bokkjøperne, fordi markedet er konsentrert om bestselgere, og salget foregår gjennom on-line salg og kanaler utenfor de få fullassorterte bokhandlene. Situasjonen i Sverige og Storbritannia eksemplifiserer dette. Faste priser gjør at forlagene kan dekke produksjonskostnadene for alle utgivelser ved hjelp av kryss-subsidiering. Det fører til at bokmarkedet som helhet blir preget av større mangfold, for det satses ikke bare på de bøkene som selger best, slik som det er tilfellet i en friprissituasjon der bestselgerne er billige og tilgjengelige i mange utsalgssteder som har et begrenset utvalg av andre bøker.

Et viktig argument for faste priser er at det fører til at det finnes et stort antall bokhandlere over hele landet, noen store og i kjeder, men også mange små og lokale bokhandlere som spiller en viktig kulturell rolle. Dette er den forskningen fra Østerrike som vi har referert, et eksempel på. Konkurranse på pris som er det viktigste elementet i et fritt marked, gir store kjeder og supermarkeder og on-line distributører som Amazon stordriftsfordeler, derfor er det vanskelig for små bokhandlere å konkurrere på pris. En ensartet prisordning eliminerer konkurransefortrinnet for store forhandlere og gir mulighet for at alle bokhandlere har et rimelig grunnlag for sin drift. Dette var bakgrunnen for at Frankrike i juli 2014 vedtok den såkalte anti-Amazon loven. Den innebar en oppdatering av «La loi Lang» og forbyr en kombinasjon av gratis frakt og mer enn 5% rabatt på nettboksalg. Det reduserer hvilke rabattpakker on-line bokhandlere som Amazon kan tilby, og innebærer en beskyttelse for

lokale bokhandlere. Fast pris betyr ikke at konkurransen forsvinner, men den bygger ikke på pris og kvantitet, men på verdi og kvalitet.

Vår studie og gjennomgang av eksisterende forskning på forskjellene mellom fripris- og fastprisland, tyder ikke på at tendensen til monopolisering er sterkere i fastprislandene. Det finnes store forlagsgrupper og bokhandlerkjeder som er delvis vertikalt integrerte både i fastpris- og friprislandene. Men i de friprislandene vi har sett på, som Sverige og Danmark, er tendensen til konsentrasjon sterkere og konkurransen mindre enn i land med boklov. Antall bokhandlere i forhold til innbyggertallet er også lavere i friprisland enn i fastprisland, med Storbritannia som et ekstremt tilfelle.

Sverige og Danmark er markant dominert av ett eller to store internasjonalt orienterte forlag. I Danmark kan Gyldendal ses som et dansk foretak, men også de er på vei "ut", og satser internasjonalt. Tre store internasjonale aktører er til stede i Danmark (Bonnier, Egmont, Storytel), to av dem i Sverige (Bonnier og Storytel), og konkurransen innenfor strømmemarkedet i Sverige og Danmark er intens og preget av disse internasjonale aktørene. I de landene med boklov som vi har sett på, er det også noen svært store forlag og forlagsgrupper, i Nederland og Tyskland særlig knyttet til undervisning og STM. Likevel er konkurranseforholdene der preget av mer mangfold. Det finnes flere jamstore forlagskonserner.

Alle land har opplevd en viss nedgang i omsetning fram til 2019, og en oppgang i 2020, mest sannsynlig som følge av at lesing har tatt seg opp under koronakrisen. Det har også, uansett fast- eller fripris, vært en økning i strømmetjenestenes omfang og andel av omsetning og salg i alle land. Videre har salget gjennom nettbokhandlere tatt seg opp fordi de fysiske bokhandlene har vært stengt. Men e-bøker har ikke i noen betydelig grad økt sin markedsandel i fastprislandene. Økninger i digitalt salg og digital omsetning er en av tre; økt videresalg av fysiske bøker, vekst i strømmetjenestene og økt vekst i digital produksjon og salg av undervisningsmateriale til skoler og undervisningsmarkedet.

Situasjonen i Tyskland viser hvordan et fastprisland opprettholder det fysiske bokmarkedet bedre enn Sverige og Danmark, muligens med den konsekvens at strømmemarkedet utvikler seg senere. Sverige og Danmark på den annen side, synes å ha langt framskredne endringer i markedet fra trykte bøker og fysisk distribusjon til salg av digitale formater. Den fysiske

bokhandelen i Sverige og Danmark, og særlig i Sverige, er hardt presset av at det digitale videresalget som er i ferd med å ta over det meste av bokomsetningen. For disse landenes del kan man regne med at det vil skje en fortsatt intensivering av konkurransen mellom digitale salgsplattformer, og fortsatt nedlegging av bokhandlere.

Den digitaliseringen som for alvor er i ferd med å styre utviklingen av styrkeforhold og konkurranse mellom de store forlagene i Skandinavia, er knyttet til strømming. Det foregår en kraftig satsning på å opprettholde "lesing" og "bokkjøp" gjennom overgang til lytting og lydbokabonnemeter. Samtidig med at lesing av fysiske bøker faller som aktivitet i befolkningen. Mens bokhandlere blir nedlagt, og den fysiske boka svekkes som omsetningsområde for alle forlagene, satser de store forlagene på lydboka. Dette til tross for at salgsprisene for lydbøker er langt under prisen for en trykket bok, og at både forlag og forfattere dermed får betydelig lavere inntekter av hver enkelt tittel. Hverken i Sverige eller Danmark synes man å være særlig opptatt av de litteraturpolitiske følgene av denne utviklingen, som på grunn av den høye teknologigjennomtrengning av skjermbaserte, mobile medier, har spesielt gunstige vekstvilkår i Skandinavia. Selv om lydbøkernes prosentvise del av det totale bokmarkedet fremdeles er relativt beskjedent, er den stigende over hele Europa. I Danmark utgjorde lydbøkene 11,14 % av det totale markedet i 2020, og i Sverige 24 %.¹¹³ Det kan se ut som de største internasjonale aktørene benytter de nasjonale lydbokmarkedet til å styrke sine allerede sterke posisjoner på bekostning av små og mellomstore forlag.

Dette er et utviklingstrekk som finnes over hele Europa. Således ble det rapportert at omsetningen i Tyskland strømmetjenesten Bookbeat som eies av Bonniers økte med 63 % fra 2019 til 2020.¹¹⁴ En studie fra 2019 viste at 18,8 % av alle franskmenn hadde hørt på en lydbok i 2019.¹¹⁵ I alle europeiske markeder er stor konkurranse mellom strømmetjenestene der mange er overnasjonale som Audible, Storytel, Bookbeat – og som regel finnes det også en dominerende nasjonal tjeneste som utfordres av de internasjonale. Frankrike er det eneste land der det prinsipielt finnes fast pris også på lydbøker.

Med unntak av Sverige er imidlertid det tradisjonelle forleggeriet og den trykte boka det største omsetningsområdet i hele Europa. Dette gjelder også Storbritannia hvor det totale

¹¹³ Se rapportene fra de danske og svenske forleggerforeningen som er sitert tidligere.

¹¹⁴ <https://www.buchreport.de/news/bookbeat-umsatzrekord/> (sist besøkt 08.09.2021)

¹¹⁵ <https://www.lettresnumeriques.be/2020/05/22/etude-daudible-sur-les-usages-du-livre-audio-en-france/> (sist besøkt 08.09.2021)

salget av bøker i 2020 utgjorde 6,4 milliarder pund. 3,4 milliarder var for trykte bøker, 3 milliarder for digitalt salg.¹¹⁶

Direkte virkninger av fast- og friprisregimene

Situasjonen i Tyskland viser hvordan et fastprisland opprettholder det fysiske bokmarkedet bedre enn Sverige og Danmark, muligens med den konsekvens at strømmemarkedet utvikler seg senere. Sverige og Danmark på den annen side, synes å ha langt framskredne endringer i markedet fra trykte bøker og fysisk distribusjon til digitale lytting, og til dels også lesing. Den fysiske bokhandelen i Sverige og Danmark, og særlig i Sverige, er hardt presset av at det digitale videresalg som er i ferd med å ta over det meste av bokomsetningen. For disse landenes del kan man regne med at det vil skje en fortsatt intensivering av konkurransen mellom digitale salgsplassformer, og fortsatt nedlegging av bokhandlere.

Den digitaliseringen som for alvor er i ferd med å styre utviklingen mellom forlagene og for utviklingen av styrkeforhold og konkurranse mellom de store forlagene i Skandinavia, er imidlertid først og fremst knyttet til strømming. Her foregår det en kraftig satsning på å opprettholde "lesing" og "bokkjøp" gjennom overgang til lytting og lydbokabonnementer. Samtidig med at lesing av fysiske bøker faller som aktivitet i befolkningen, bokhandlere forsvinner og den fysiske boka svekkes som omsetningsområde for forlagene, satser de store forlagene på lydboka. Dette til tross for at salgprisene for lydbøker er langt under prisen for en trykket bok, og at både forlag og forfattere dermed får betydelig lavere inntekter av hver enkelt tittel. Hverken i Sverige eller Danmark synes man å være særlig opptatt av de litteraturpolitiske følgene av denne utviklingen, som på grunn av den høye teknologigjennomtrengning av skjermbaserte, mobile medier, har spesielt gunstige vekstvilkår i Skandinavia.

I Norge mener vi det er tydelige tegn på at strømmemarkedet er godt på høyden med Sverige og Danmark, og at bokhandel og salg av fysiske bøker samtidig holder seg på "tysk" nivå. Men tilstedeværelsen av både Bonnier og Egmont på eiersiden av sterke, norske forlag, gjør at vi ser konturene av et tilsvarende endringspress i det norske markedet: svekking av litteraturpolitiske virkemidler og økt dominans både horisontalt og vertikalt gjennom å kontrollere digitalt videresalg og strømmetjenester.

¹¹⁶ <https://www.publishers.org.uk/publications/publishing-in-2020/> (sist besøkt 08.09.2021)

Analyser av Tyskland viser nærmest motsatt hvordan fastprisen har innvirkning på bredde og omfang av boksalg og lesing. Forskning på prisregimet i Tyskland viser at lesing av fysiske bøker ikke substitueres av lytting, og at en overgang til strømming av lyd, og en konkurranse drevet fram av lydbøker, heller enn trykte bøker, fører til lavere måloppnåelse av litteraturpolitiske mål. Det er helt andre bøker som det lyttes til i strømmemarkedet, enn det som selges i fysiske bokhandlere.

Norge synes altså ut fra denne sammensatte betraktning, å oppfylle de litteraturpolitiske målene langt bedre enn sine skandinaviske naboland. Til dette kommer at forfattere har bedre støtteordninger, at bibliotekvederlaget retter seg mot ny litteratur, og ikke belønner bestselgere, og at innkjøpsordningen er automatisk koblet til bibliotekenes utlånstilbud. Danmark må sies å være i en helt spesiell situasjon i og med at bokomsetning også har full moms på bøker.

Vi har ingen som helst mulighet til å trekke noen slutninger om en overgang til format- eller tittelbestemt fastpris på bakgrunn av data fra de landene vi har sett på. Men vi vil anta at enhver svekkelse av fastprissystemet i Norge vil spille størst rolle for de store forlagene, og gjøre stordriftsfordelene viktigere i den videre konkurransen. Spesielt fordi det er de store, internasjonale forlagene som nå fokuserer på det voksende strømmemarkedet. De har klare interesser i å dreie forbruket vekk fra fysiske bøker, til strømmemarked og e-bok, som de kan kontrollere vertikalt gjennom sine egne plattformer, dersom bokhandlene skulle bli svekket. Fastprisen i Norge kan sies å balansere konkurransen til noe fordel for mindre aktører, som ikke har mulighet til å konkurrere på strømmemarkedet.

Konsentrasjon i produksjonsleddet

Den viktigste konsekvensen av fripris eller svekket fastpris, synes å være konsentrasjon og økt dominans i forlagsbransjen. Generelt kan man si at Sverige og Norge har betydelig større omsetning og tittelproduksjon, sett i forhold til befolkningsstørrelsen enn Danmark, som har et overraskende dårlig marked, ut fra oppgitte tall i forlagsstatistikken. Sverige synes å ha høyere omsetning og et mer mangfoldig allmennbokmarked enn Danmark og i begge land er omsetningen fra fysiske bøker, større enn digitalt salg og strømming. Men den fysiske bokhandelen er sterkt redusert i begge land, og sterkest i Sverige og andelen er på vei ned.

Fagbokforleggeriet er fremdeles en særdeles viktig del av det danske og svenske forleggeriet, som følge av at det ikke er koordinerte innkjøp, men skolene og lærerne som bestemmer hvilke bøker som skal velges. Her er det Norge som skiller seg ut, med langt lavere omsetningsandel enn Danmark. Tallene fra Sverige er her vanskelige å sammenligne.

Digital utvikling

Når det gjelder digital utvikling ellers er det flere likhetstrekk mellom Sverige og Danmark, enn med Norge. For Danmarks vedkommende oppgis det at forlagenes digitale omsetning totalt nå utgjør 23,1% av forlagenes omsetning i 2019. Tilsvarende tall for Norge er ikke umiddelbart tilgjengelige, utover at digital omsetning i *strømmemarkedet* i 2020 er på 388 mill. NOK, med 6,6 millioner "lyttinger". Dette er høye tall, men i Danmark er bibliotekenes utlån av lydbøker enorm, sammenlignet med Norge og Sverige. De har valgt å honorere forlagene, så de danske forlagenes inntjening bibliotekene kommer i tillegg til det digitale salg. Så tallene er vanskelige å sammenligne. De danske bibliotekenes utlån av lydbøker var alene på mer enn 4 millioner "lyttinger" i 2020. Men *veksten* i lytting i Norge har vært på formidable 26,2% siden 2017 og omsetningen er altså omtrent like stor som det som i Danmark oppgis som "digitalt salg" (390 DKK).

Når man trekker inn det at de danske tallene også inkluderer salg av både digitale læremidler og e-bøker i tillegg til strømming, virker det norske strømmemarkedet å ha større omsetning enn det tilsvarende danske. Og det er læremidler, ikke strømming eller e-bøker i allmennt markedet som utgjør den største andelen av danske forlags omsetning, i følge Bogpanelets statistikk. Konklusjonen må altså bli at utviklingen av det norske strømmemarkedet er på høyden med utviklingen i Sverige og Danmark, selv før Bonnier og Bookbeat eller Egmont Saga måtte finne på å gå inn i konkurransen. Man kan indirekte også konkludere med at måten lærebøker produseres og selges på i Norge, til forskjell fra den store omsetningen som stammer fra direkte salg til skolene i Danmark, gjør at de norske lærebokforlagene har langt lavere omsetning.

Tatt i betraktning den sterke posisjonen som de tre store danske forlagene (Gyldendal, Lindhardt og Ringhof, Politiken), og særlig Gyldendal har i Danmark, kan man enkelt slutte at om vi bare så på omsetningen til de forlagene som er store på læremidler, ville omsetningsandelen for læremiddelproduksjon vært langt høyere. Det heter i rapporten fra Bogpanelet at:

Læremidler er fortsatt den genre, der over tid har haft mest fremgang. Igen i 2019 har læremidler en omsætningsandel på 35,3 %, hvilket giver en samlet stigning på 5,3 procentpoint fra 2013 til 2019 (figur 3.3). Det er positivt, at omsætningen inden for læremidler fastholder sit høje niveau, selvom det statslige tilskud til kommunernes indkøb af digitale læremidler til skoler ophørte med udgangen af 2017. En indtægtskilde, der kræver store investeringer i ressourcetunge læringsystemer til skolerne.¹¹⁷

Her er altså svært viktig forskjell til det norske forlagssystemet: De danske forlagene *til sammen* tjener over 1/3 av sin omsetning på produksjon og salg av læremidler, og andelen har steget, noe Bogpanelet finner interessant, i og med at det skjer *etter* at det litteraturpolitiske støttetiltaket til digitale læremidler er stoppet (i 2017). Det er som vi har kommentert fra de danske tallene, også på læremiddelsiden at det digitale salget er størst. Det kan dermed virke som om allmenmarkedet relativt sett er blitt mindre viktig for de store danske forlagene, som nå driver fram både digitale læremidler og digitale plattformer for e-bøker og strømmetjenester i stor skala.

I Norge er denne situasjonen diametralt annerledes: Heller enn å bidra til forlagenes lønnsomhet, fører statlig forleggeri (NDLA) og digitalpolitisk inspirerte kutt i skolenes og kommunenes budsjetter til bokinnkjøp, til lav forlagsomsetning på lærebokområdet.

I Norge er inntekter fra lærebøker og fagbøker stabilt 20% lavere enn i Danmark, og det er allmenmarkedet som skaper 2/3 deler av omsetningen. Helt motsatt av Danmark, altså, og vi vet fra omtale og innlegg i media at situasjonen med NDLA og manglene innkjøpsbudsjetter i kommunene rammer de store norske forlagene sterkt.

I den svenske forlagsstatistikken er ikke læremidler med i det hele tatt, og vi vet egentlig ikke hvordan omsetning og inntekter fra skolebokmarkedet utvikler seg. Men strømming av lydfiler er i ferd med å bli en svært viktig del av svenskernes "lesing". Over 40% av alle skjønnlitterære solgte titler var en nedlastbar lydfil i 2020. Men det gjør at omsetningen går ned. Som det heter i forleggerforeningens rapport:

Totalt motsvarar digitala böcker nu ca 31,1 % av den totala försäljningen i värde och tryckta böcker således ca 68,9 %. Räknat i antal sålda volymer står digitala böcker för 56,6 % och tryckta böcker för 43,4 %.¹¹⁸

¹¹⁷ ibid. Den høye andelen holder seg på samme nivå i 2020 med 34,6%. Se *Danske Forlags Årsstatistikk 2020*, tilgjengelig på <https://danskeforlag.dk/branchefakta/statistik/> (sist besøkt 03.09.2021)

¹¹⁸ ibid., s. 5

Om læremidler var med, ville man sannsynligvis fått enda sterkere tall for den digitale utviklingen. Men statistikken for læremiddelomsetning tilligger en annen forening. For forleggerne i det svenske allmennbokmarkedet gjelder det at:

Den enkelt største försäljningskanalen är digitala återförsäljare som ökat +16%. Internetkanalen har utvecklats ännu starkare under året och ökat med +32 %. Fysisk bokhandel har tappat -12 %. Rean är fortsatt viktig för bokbranschen. De senaste fyra fem åren har reans andel av den totala försäljningen legat relativt stabilt på drygt 5%. 2020 var reans andel 4,7 % av förlagens försäljning av inbundna böcker.¹¹⁹

Det tradisjonelle forleggeriet og den trykte boka er fremdeles det største omsetningsområdet i alle de tre skandinaviske markedene. Men det er viktige forskjeller, og spesielt mht. hvordan det fysiske bokmarkedet utvikler seg. For leserpreferansene er fortsatt en fysisk bok, men tilgjengeligheten i fysiske bokhandlere er sterkt redusert i Sverige, Danmark og Storbritannia, sammenlignet med Norge og Tyskland.

I alle land er imidlertid boklesing utsatt for sterk konkurranse fra andre medier, og særlig gjelder dette strømmetjenestene for fjernsyn og nettmedier. Dette viser flere internasjonale studier som har sammenlignet publikumsoppmerksomheten rundt ulike medier.¹²⁰

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Se for eksempel studien som den tyske bokbransjen offentliggjorde i 2018 «Buchkaufers quo vadis?» <https://www.boersenverein.de/markt-daten/marktforschung/studien-umfragen/studie-buchkaeufers-quo-vadis/> (Sist besøkt 08.09.2021)

TSL Analytics Rapport 3/2021

© Helge Rønning

© Tore Slaatta